

TANULMÁNYOK

HERCZEGH GÉZA

A nemzetközi kapcsolatok vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokban¹

I.

Az Amerikai Egyesült Államokban a nemzetközi kérdések iránti érdeklődés jóval kisebb mérvű volt és — túlzás nélkül mondhatjuk — alacsonyabb szinten állt, mint Európában. Ennek okát abban a rendkívül kedvező helyzetben kell látnunk, amelyet az Egyesült Államok élvezett több mint egy évszázadon keresztül, és amelynek következtében ritkán került szembe létérdekeit veszélyeztető nemzetközi problémákkal. A XIX. század folyamán a nyugati féltekén nem volt egyetlen jelentős ellenfele, egyetlen állam sem veszélyeztette biztonságát, s ugyanakkor szinte akadálytalan terjeszkedési lehetőség nyílt előtte egészen a Csendes-óceánig. Századunk elejére az USA világhatalommá vált anélkül, hogy nagyobb méretű nemzetközi konfliktusokban kellett volna résztvennie. Az amerikai polgárháború, Észak és Dél küzdelme jóval több áldozatot követelt, mint az Egyesült Államok által vívott összes külső háború együttvéve egészen a második világháborúig és nagyobb mértékben is kötötte le az amerikaiak történeti és politikai érdeklődését.

Ez a szemlélet és ez a gondolkodásmód azonban ma már egyre inkább eltűnőben van, de amennyiben változásról beszélünk, az legfeljebb a második világháborúhoz kapcsolható, sőt helyesebb lenne azt mondani, hogy voltaképpen csak a második világháború után következett be. Bár az Egyesült Államok a kapitalista világ elismert vezetőjévé vált, mégis ismételtelen be kellett látnia, hogy hatalma véges, s az a képessége, hogy a nemzetközi események menetét saját érdekei szempontjából mindenkor kedvezően befolyásolja, meglehetősen korlátozott. Ilyen körülmények között egyre szélesebb körben kezdett terjedni az a nézet, miszerint szükség van a nemzetközi kapcsolatokról szóló tudományosan megalapozott és rendszerezett ismeretekre ahhoz, hogy az amerikaiak külpolitikai elgondolásaikat reálisabb alapokra helyezték, s hogy célkitűzéseiket sikeresebben valósíthassák meg.

A nemzetközi kapcsolatok iránti érdeklődés fokozódásának jelei már előbb is fellelhetők. Az ezt bizonyító munkák sorában jelentős hely illeti meg Quincy Wright tanulmányait, az 1942-ben megjelent *Study of War-t* és az 1955-ben kiadott *The Study of International Relations* című nagyszabású összegezést.² A nemzetközi kapcsolatok tudománya Wright felfogása szerint eklektikus jellegű.

¹ E tanulmány a nemzetközi kapcsolatok szociológiájára vonatkozó kutatásaim egy részének összefoglalása, amelynek az a távolabbi célja, hogy a nemzetközi jog szociológiájának vizsgálatához vitaanyagot szolgáltatasson. Ld. a szerzőnek „A nemzetközi kapcsolatok tudományos vizsgálatának eddigi útjai”. Állam- és Jogtudomány, 1969. 2. sz.

² Wright eklektikus koncepcióját igen élesen bírálta HOFFMANN, St.: *International Relations. The Long Road to Theory*. Ld. ROSENAU, J. N.: *International Politics and Foreign Policy*. New York. The Free Press. 1961. 422. old.

Mindazon ismeretek összegezése, amelyeknek valamilyen nemzetközi vonatkozása van. Ebben a formában viszont rendkívül széles a skálája, hiszen a földrajztól és a néprajztól a szociológián, pszichológián át a hadtudományokig és a diplomácia „művészetéig” terjed. Bizonyos, hogy a legkülönbözőbb területekről szerzett ismereteknek lehet jelentőségük a nemzetközi kapcsolatok vizsgálata szempontjából, de amire a legnagyobb szükség van, az éppen valamiféle átfogó elmélet, mely a különböző területekről származó ismeretanyag összefüggéseit, egymáshoz viszonyított jelentőségét megállapítja és egységét megeremti. Ennek a feladatnak és ennek a célnak azonban Wright munkája aligha felel meg.

1948-ban jelentette meg Hans J. Morgenthau „Politics Among Nations (A Struggle for Political Power and Peace)” című munkáját, amely nagy figyelmet és érdeklődést keltett. Morgenthau 1904-ben született Coburgban, Németországban. Egyetemi tanulmányait Berlinben, Frankfurtban, Münchenben végezte, majd gyakorlati jogászként működött. Egy évvel Hitler hatalomra jutása előtt elhagyta Németországot, az USA-ba emigrált, és 1943-tól kezdve a chicagói egyetemen oktatott, mely az utóbbi években a nemzetközi kapcsolatok kutatásainak egyik legjelentősebb amerikai központjává vált.

A nemzetközi politika — fejtette ki könyvében Morgenthau — miként minden politika, nem más, mint hatalomért folytatott küzdelem. Bármilyenek legyenek is a nemzetközi politika végső célkitűzései, közvetlen célja mindig a hatalom. A hatalom azt jelenti, hogy az ember ellenőrzést gyakorol más emberek nézetei és cselekedetei felett. A hatalomért folytatott harc térben és időben egyetemes. A történelmi idők folyamán az államok, tekintet nélkül társadalmi, gazdasági és politikai körülményeikre, hatalmi harcot vívtak egymással. Minden politika három alaptípusra vezethető vissza — a hatalom megtartására, növelésére vagy megmutatására irányul. Ezeknek felel meg három alapvető külpolitikai magatartás; úgymint a status quo-politika, az imperializmus és a presztízspolitik. Jellemző vonása a politikának, hogy legfőbb megnyilvánulásai nem annak tűnnek, amelyek a valóságban, vagyis a hatalomért vívott küzdelem megnyilvánulásainak, hanem más: erkölcsi és egyéb célokat állítanak előtérbe.

Néhány sorban aligha érzékeltethetjük Morgenthau könyvének széles problematikáját, amelynek anyagát az ügyesen összeválogatott történelmi példák teszik szélessé és érvelését nemegyszer meggyőzővé. A mű egészének ismeretében mégis túlzottnak tűnik az a széles körű visszhang,³ amelyet Amerikában kiváltott, hiszen megállapításainak túlnyomó többsége az európai országok politikai irodalmában, az Európában kiadott diplomáciatörténeti munkákban évtizedek, sőt évszázadok óta ismerős volt — nem egy valóságos közhelynek számított —, s az Atlanti Óceán innenső partján aligha hatottak volna a releváció erejével. Az USA-ban azonban az első olyan mű volt, amely a nemzetközi kapcsolatok átfogó, egységes magyarázatára vállalkozott és olyan időpontban jelent meg, amikor érezhetővé vált az amerikai közvéleményben a nemzetközi problémák iránti érdeklődés kibontakozása. Morgenthau nézeteinek hatását azzal is fokozta, hogy elméleti megállapításait összekapcsolta az amerikai külpolitikai gyakorlat bírálatával. „In Defence of the National Interest. A Critical Examination of American Foreign Policy” című, 1951-ben megjelent művében⁴ az amerikai

³ „A highly successful and very influential textbook” — írja róla Chadwick, F. Alger (*International Relations: The Field*. International Encyclopedia of the Social Sciences. MacMillan 1968. 61. old.)

⁴ 1952-ben Angliában is megjelent *American Foreign Policy (A Critical Examination)* c. alatt London Methuen and Co. XII + 250. old.

külpolitika történetét három szakaszra osztotta, lényegében aszerint, hogy az mennyiben alkalmazkodott a hatalmi viszonyok által diktált feltételekhez, és mennyiben szolgált híven az Egyesült Államok reális érdekeit. Az első, az ún. realista időszakban — mondotta Morgenthau — az amerikai külpolitika hatalmi fogalmakban gondolkodott és annak megfelelően cselekedett is. A második, az ún. „ideológiai” periódust a moralista gondolkodásmód, de a hatalmi viszonyoknak megfelelő cselekvés jellemezte. „Szerencsés véletlenek következtében az, amit az erkölcsi szabály előírt, mindig azonos volt azzal, amit az államérdek követelni látszott”⁵ — állapította meg. A harmadik szakaszt „utópista” jelzővel látta el és Woodrow Wilsont nevezte jellemző reprezentánsának. Erről a periódusról szólva kifejtette, hogy az amerikai külpolitika számos kudarcának közvetlen oka vezetőinek téves szemlélete volt, mely a jó és a rossz küzdelmét vélte felfedezni ott, ahol valójában hatalmi harc folyt, és elvont erkölcsi és jogi elvek megfogalmazására törekedett ahelyett, hogy a hatalmi viszonyoknak az USA szempontjából előnyös átalakítását tűzte volna ki céljául. A négy alapvető intellektuális eltévelyedésként az utópiák követését, a legalizmust, az érzelgősséget és a neonacionalizmust jelölte meg. Összegezeként megállapította, miszerint „nem csupán politikai szükségesség, de egyúttal erkölcsi kötelesség is egy nemzet számára, hogy más nemzetekkel való kapcsolatai során csak egy vezérlő csillagot, egy gondolkozási mércét, egy cselekvési szabályt kövessen, és pedig az állam érdekét!”⁶

Morgenthau nézeteinek visszhangját erősítette az a körülmény, hogy művének megjelenésével szinte egyidejűleg George F. Kennan is közzétette az amerikai külpolitikával kapcsolatos tanulmányait.⁷ Kennan az Egyesült Államok moszkvai nagykövete volt, az ún. „containment”-politika megfogalmazója, és mint ilyen, a hidegháború egyik teoretikusa. Kennan és Morgenthau nézetei számos vonatkozásban fedték egymást. „Mindketten bírálták az amerikai politikát és új irányvonalat javasoltak a cselekvés számára” — írja róluk H. K. Jacobson. „Mindketten azt állították, hogy a moralizmus és a legalizmus túlságosan nagy szerepet kapott a korábbi politika kialakításában és azt javasolták, hogy Amerika jövődő lépéseinek megfontolásakor saját biztonsági igényeit vagy — Morgenthau szóhasználatával élve — saját államérdekeit kövesse...”⁸

Ez a felfogás számos követőre talált, de ugyanakkor heves ellenzőkre is. Sokan nem akarták elfogadni, hogy külpolitikai téren az Egyesült Államok az európai imperialista nagyhatalmakhoz hasonlóan szintén „prózában beszélt”, és emelkedett erkölcsi elvek meghirdetésekor ezek mellett — nem egyszer ezekkel szemben — nagyon is reális, a saját önző érdekeit szolgáló célokat követett, és hogy a jövőben még határozottabban és következetesebben kellene a hatalmi szempontokat szem előtt tartania. A régi típusú moralisták felháborodására jellemző példaként idézhetjük Frank Tannenbaum szavait, aki szerint a Morgenthau nevéhez kapcsolódó irányzat „bevallottan, sőt vidáman erkölestelen. Büszke arra, hogy realista, és Machiavellit tekinti nagy tanítójának, megveti a becsületes emberek egyszerű hitét, gúnyolja azok érzelgősségét, akik hisznek abban, hogy az emberek a nemzetek közötti békére törekedhetnek, a demokráciát pedig

⁵ MORGENTHAU: *i. m.* 19. old.

⁶ MORGENTHAU: *i. m.* 242. old.

⁷ *Russia and the West under Lenin and Stalin stb. Realities of American Foreign Policy.* London Oxford Univ. Press. 1954. 120 old.

⁸ JACOBSON, H. K.: *America's Foreign Policy.* New York, Random House. 1960. 102. old.

az ügyes diplomácia akadályának tekinti. Gúnyos fölényrel néz e nemzet nagy vezetőire, Jeffersontól és John Quincy Adamstól kezdve Woodrow Wilsonig és F. D. Rooseveltig, moralistáknak és szentimentálisoknak minősíti őket, és azt sugallja, hogy Richelieut, Clemenceaut és Bismarckot tekintsük példaképeinknek . . .”⁹

„Dreadful doctrine” (szörnyű tanítás) — ebben összegezte Tannenbaum bírálatát, mely azonban a némi politikai és történelmi iskolázottsággal rendelkezők számára aligha hangzott meggyőzően. Morgenthau nem maradt adós, és részletesen kifejtette, miért van szükség erre a fogalomra a nemzetközi kapcsolatok területén való tájékozódáshoz.¹⁰ Az igazi konfrontáció azonban mégsem a moralisták és realisták között alakult ki, hanem egészen más irányban és más jelszavak alatt.

A realista vagy hatalmi irányzatot nem csak állítólagos erkölcselensége miatt támadták, hanem azért is, mert megállapításait nem tekintették tudományos szempontból eléggé tisztázottnak, az általa alkalmazott módszereket nem minősítették kellőképpen megbízhatóknak a más iskolák rendszerei között felnövekvő amerikaiak. A Wolfers Morgenthauhan azt a fogalmát támadta, kifogásolta, mely köré annak egész rendszere felépült. „Államérdek vagy állami biztonság sokszor nem ugyanazt jelentheti különböző emberek számára. Lehetséges, hogy egyáltalán nincs is pontos jelentésük . . . Államérdek azt jelzi, hogy a politikának olyan követelményeket kell előmozdítania, amelyeket az államnak tulajdonítunk, nem pedig egyes egyéneknek, csoportoknak, vagy pedig az egész emberiségnek. Azt hangsúlyozza, hogy a politika az állam érdekeinek rendeli alá az egyéni érdekeket. Ezen túlmenően azonban vajmi kevés értelme van.”¹¹

Hasonlóképpen támadták a „hatalom” fogalmát is. Denis Sullivan nem kevesebb, mint tizenhét különböző értelemben vett használatát mutatta ki.¹²

„Mint általános elmélet — írta egyik legalaposabb kritikusa, Stanley Hoffmann — a realista elemzés csődöt mond, mivel a világot statikus mezőnek látja, amelyben hatalmi viszonyok reprodukálódhatnak időtlen egyhangúsággal.”¹³ A realista elemzés elhanyagolja mindazokat a tényezőket, amelyek a politikai célkitűzéseket befolyásolják vagy meghatározzák . . . Különböző módokon értelmezhető koncepciókat használ és alkalmaz olyan helyzetekre is, amelyekre azok nem illenek. Ezeknek a fogyatékoságoknak a következtében a hatalmi elméletnek mint általános elméletnek használhatósága korlátozott. A rendszeres, empirikus elemzés szempontjából az elmélet a nemzetközi kapcsolatok anatómiáját odáig viszi, hogy figyelmen kívül hagyja a változásra törekvő erőket, amelyek az államokon áthatolva, azok magatartását szabályozzák. A jó külpolitika kritériuma az ésszerűség, viszont az ésszerűség próbaköve a siker. Sajnos — mondja Hoffmann — a siker és kudarc ismérvei nem tisztáztak.

Nem feladatunk Morgenthau nézeteinek részletekbe menő átfogó kritikája, hiszen alapkoncepciója, amelynek egyes fogyatékoságaira Stanley Hoffmann valóban helyesen mutatott rá, voltaképpen nem haladja meg a XIX. századi

⁹ TANNENBAUM: *The Balance of Power versus the Coordinate State*. Political Science Quarterly. 1952. jún. Vol 67. 173. old.

¹⁰ MORGENTHAU, H.: *Another „Great Debate”*. The National Interest of the U. S. The American Political Science Review Vol XLVI. No. 4. Dec. 1952. 961—988. old.

¹¹ WOLFERS, A.: *National Security as an Ambiguous Symbol*. Political Science Quarterly Vol LXVII. No. 4. 1952. dec. 481. és köv. old.

¹² Alger, F. CHADWICK: i. m. 62. old.

¹³ HOFFMANN, St.: i. m. 423. old.

Európa polgári gondolkodásmódjának szintjét, s válaszai amelyeket a nemzetközi kapcsolatok problémáira ad, rész-igazságaik ellenére mindazoknak a fogyatékoságokban szenvednek, amelyek a politika tudományának a nemzetközi élet jelenségeivel foglalkozó ágazatát jellemezték az első világháború előtt. Feleslegesnek látszik ez a kritika azonban azért is, mert a mai amerikai irányzatok többségére korántsem Morgenthau nézetei jellemzőek, nem azok hatása alatt állanak.

A realista-idealista ellentét hamarosan másfajta ellentétnek adta át helyét. Az egymás után fellépő amerikai kutatók új nemzedéke a nemzetközi kapcsolatok régebbi vizsgálatát tudománytalannak, kevésbé szakszerűnek minősítette, és új megközelítési módokat keresett, amelyeknek következetes alkalmazásától várta a nemzetközi kapcsolatok új, igazi tudományának megteremtését. A tudományt ez az új szemlélet a természettudománnyal azonosította, a társadalomtudomány a „tudomány” rangját csak akkor érdemelheti ki, ha a természettudomány módszereit veszi át, és azokhoz hasonlóan mérhető, mennyiségi összefüggések megállapítására törekszik. A hagyományos vizsgálódásoktól sokan egyszerűen megvonták a tudományos minősítést, tagadták azok tudományos értékeit. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy az új irányzatok képviselői Morgenthaut és kritikáját, Stanley Hoffmant egyaránt a tradicionalisták közé, a hagyományörző iskolába sorolták. Jellemző ebből a szempontból Morton A. Kaplan „Traditionalism vs. Science in International Relations”¹⁴ című cikke, amelyben a hagyományos iskola képviselőinek bírálatát utasítja vissza, és amely már címével is azt sugalmazta, hogy a hagyományos és az új harcában voltképpen a tudománytalanság és a tudomány konfrontációja nyilvánul meg. Kaplan kifogásolta a természettudomány és a társadalomtudomány E. H. Carr által erőteljesen hangsúlyozott hagyományos megkülönböztetését,¹⁵ a célok figyelembevételére alapján való szembeállításukat, leszögezve, hogy „a célt magukba foglaló rendszerek általában fizikusok által alkalmazott módszerek segítségével is vizsgálhatók.”¹⁶

Kaplannak a hagyomány és a tudomány szembeállításával kapcsolatos fel fogását a magam részéről nem osztom, nem is oszthatom, hiszen valójában másról van szó. A Wohlstetter a hagyományos írásokkal a behavioralista tanulmányokat állítja szembe.¹⁷ A nemzetközi kapcsolatok korábbi vizsgálatával ellentétes új irányzatokat ugyanis többé-kevésbé az amerikai gondolkodásra oly jellemző behaviorizmus, a behaviorista módszerek alkalmazása hatja át kisebb-nagyobb mértékben. Ez az a közös nevező, amelynek segítségével a különböző megközelítési módok egymás közti ellentéteik ellenére mégis összekapcsolhatók. Minden ilyen általánosítás, igaz, ellenvetésekre adhat okot, de a behaviorizmus esetében ez az általánosítás túlon túl elterjedt ahhoz, hogy jogosságában kételkedjünk. J. Chapsal is megjegyezte, miszerint az idegenek hajlamosak arra, hogy a behavioralista iskolát az amerikai politikai tudományokkal azonosítsák. Ugyancsak Chapsal mutatott rá arra, hogy az amerikaiak jelentős része is — nem véve tudomást más országokban folyó kutatásokról —

¹⁴ Megjelent az általa szerkesztett „New Approaches to International Relations” c. kötetben. New York, St. Martin's Press, 1968. 1—18. old.

¹⁵ CARR, E. H.: *The Twenty Years Crisis*. London, MacMillan and Co. LTD. 1948. 3. és köv. old.

¹⁶ KAPLAN, M. A. i. m. 2. old.

¹⁷ WOHLSTETTER, A.: *Theory and Opposed Systems Design*. Megjelent a „New Approaches to International Relations” c. kötetben New York, St. Martin's Press, 1968, 20. old.

azt hiszi, hogy a behavioralista tanulmányok csak az Amerikai Egyesült Államok életére jellemzőek.¹⁸

Kétségtelen, hogy a nemzetközi kapcsolatokat vizsgáló amerikai kutatók közül nem mindenki tekinti magát behavioralistának, és többeket, akik ezt az irányzatot követik, társaik nem hajlandók a behaviorializmus igazi képviselőiként elfogadni. A behavioralista terminológia pusztán használata még nem elegendő ismérv, az egyébként is gyorsabban terjedt el, mint magának a behavioralista módszereknek az alkalmazása. „Sokan — írják R. E. Riggs és társai egyik tanulmányukban — használják a behavioralisták zsargonját, de kevés gondot fordítanak a változók meghatározásának és mérésének pontosságára . . . Sokszor egy-egy szerző félig tudatosan magáévá teszi a terminológiát, feltételezett divatossága vagy más stilisztikai és leíró értékei miatt anélkül, hogy komoly szándéka lenne igazolható tételek megfogalmazására.”¹⁹

Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy a behaviorizmus először az Egyesült Államokban bontakozott ki és viszonylag rövid idő alatt szélesebb körben terjedt el, mint más országokban. A társadalomtudományok — s ezen belül a nemzetközi kapcsolatok — tanulmányozására sokkal nagyobb mértékben nyomta rá bélyegét más irányzatoknál. Terminológiája a nem behavioralista tudósok szóhasználatát is átjárta, úgy hogy napjainkban elsősorban a behaviorizmus alkalmazása az a jellegzetesség, mely a nemzetközi kapcsolatok mai amerikai irodalmát az európai országokétól megkülönbözteti, még ha egyes az országokban — különösen Angliában és a skandináv államokban — a behaviorizmus erőteljes hatása kétségtelenül megállapítható.

Melyek tehát a behaviorizmus jellemző, alapvető vonásai?

Van olyan vélemény, amely szerint „a behaviorizmus nem más, mint haszontalan kísérlet a természettudományok módszereinek másolására”,²⁰ ez azonban — ha van is benne némi igazság — túlságos leegyszerűsítése a kérdésnek, és ezért nem is érhetjük be ennyivel.

Kirkpatrick E. M. a behaviorista megközelítési módot az alábbi ismérvekkel jellemzi: 1) A behaviorizmus elveti azt a tételt, hogy a kutatásnak elsősorban a politikai intézményekre kell irányulnia és az egyéneknek bizonyos politikai helyzetekben tanúsított magatartását tekinti az elemzés alapvető egységeinek. 2) A társadalomtudományokat a magatartás-tudományokkal azonosítja és hangsúlyozza a politika tudományának az így meghatározott társadalomtudományokkal való egységét. 3) Pontosabb technika alkalmazását és kifejlesztését javasolja az adatok megfigyelése, osztályozása és mérése érdekében és statisztikai vagy mennyiségi megfogalmazást sürget mindenütt, ahol ez csak lehetséges. 4) Rendszeres empirikus elmélet megalkotását minősíti a politikai tudományának céljaként.²¹

A behaviorizmus kialakulásának folyamatában közrejátszott más társadalomtudományi ágazatok eredményeinek inkorporálása, de Kirkpatrick kiemeli, hogy „az egész mozgalom a természettudományoknak a társadalomtudományra

¹⁸ CHAPSAL, J.: *Foreword to the Essays on the Behavioral Study of Politics*. Ed. by Ramney Austin. University of Illinois Press, Urbana, 1962. V. old.

¹⁹ RIGGS, R. E. and others: *Behavioralism in the Study of the United Nations*. World Politics. Vol. XXII. No. 2. jan. 1970. 229. old.

²⁰ Wormuthnak ezt a megállapítását elítélően idézi RIGGS, R. E. *i. m.* 198. old.

²¹ KIRKPATRICK, E. M.: *The impact of the behavioral approach on traditional political science*. Megjelent Ramney's *Essays on the Behavioral Study of Politics*. 12. old.

gyakorolt hatásának következménye.”²² A behaviorista irányzat feltételezi a természet- és társadalomtudományi ismeretek minőségi folyamatosságát, és alapvető posztulátuma, hogy a társadalomtudományok elmélete és fogalmai azonossá tehetők, sőt teendők a természettudományokéval. . . . „A politikai magatartás számos, ha ugyan nem a legtöbb technikáját más társadalomtudományi ágaktól kölcsönözte, amelyek viszont ezeket a természettudományoktól vették kölcsön, abbéli törekvésük során, hogy tudományosabbak legyenek, és abban a reményben, hogy hasonló módszerek hasonló eredményekre fognak vezetni.”²³

Bizonyos, hogy a behaviorista megközelítési módból — vagy nevezzük inkább egyszerűen behaviorista módszereknek — következett az amerikai irányzatoknak az a sajátossága, hogy *művelői előszeretettel kerestek más területeken, nemegyszer a természet területén, a nemzetközi élet jelenségeihez hasonló, számszerűen megfogalmazható helyzeteket, magatartásokat, konfliktusokat és az ezek alapján leszűrt megállapításokat próbálták átvinni a nemzetközi kapcsolatok síkjára.*

Charles McClelland például a biológus Ludwig von Bertalanffy által kifejlesztett általános rendszer-elmélet alkalmazását sürgette, melyet először biológiai jelenségek megmagyarázása használtak fel, később azonban a behavioralista és a társadalomtudományok területén is polgárjogot nyert. McClelland szerint az általános rendszerelmélet koncepcióinak és hipotéziseinek alkalmazása a hagyományos megközelítési módoknál mélyebb betekintést enged a nemzetközi kapcsolatokba. Korántsem elszigetelt nézet, hanem nagyon is jellemző az amerikai szakirodalom felfogására Thomas C. Schelling „filozófiája”, mely szerint „a konfliktus stratégiájában megvilágító hasonlóságok vannak pl. a korlátozott háborúban alkalmazott manőverek és a forgalmi dugókban való ügyeskedés között, az oroszok elrettentése és saját gyermekeink megfélemlítése, a modern terror-egyensúly és a túsók szedésének intézménye között.”²⁴ A példákat tovább folytathatjuk, hiszen napjainkban oly sokat magyarázot játékelmélet is más-honnan került a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatának területére. Az elmélet „klasszikus” alkotása, John von Neumann és Oscar Morgenstern 1943-ban megjelent könyve, a „Game Theory and Economic Behavior”, mely címéből is kítűnően nem nemzetközi, hanem közgazdasági problémákat tartott szem előtt. A döntéshozatal tanulmányozásának előnyeit a nemzetközi kapcsolatok egyik ismert kutatója — Chadwick F. Alger — többek között abban látja, hogy átveszi a szociológia, a pszichológia stb. eredményeit, tehát ismét más területek anyagának importjáról van szó.

Azok számára, akik nem osztják a természettudományos módszerek feltétlen magasabbrendűségének, egyedül üdvözítő voltának hitét, ez a kölcsönzési láz legalábbis aggályosnak tűnik. Vajon más tudományágak alapfogalmai, modelljei és módszerei valóban alkalmasak-e nemzetközi kapcsolatok realitásának kifejezésére? Bírálókat az amerikai kutatók között is találunk. Stanley Hoffmann a nemzetközi kapcsolatok tudományos vizsgálata egyik torzulásának minősíti a más tudományágaktól kölcsönzött módszerek keverékének használatát. „Kaplan a szociológiától, a közgazdaságtantól, a kibernetikától, a biológiától és a csillagászatból vett fogalmakat szór egy nagyon is különböző tárgykörbe — írja.

²² KIRKPATRICK: *i. m.* 14. old.

²³ *Uo.*

²⁴ SCHELLING, Th. C.: *The Strategy of Conflict*. Cambridge, Mass. Harvard, Univ. Press. 1960. V. old.

Különös módszer ez olyasvalakitől, aki rendszerekben hisz. Az előzetes kérdés, hogy vajon ezek a fogalmak alkalmasak-e a mi területünk számára, fel sem vetődik.²⁵

Ugyancsak a behavioralista szemlélet következménye volt az is, hogy a nemzetközi kapcsolatok amerikai kutatói figyelmüket a mennyiségileg mérhető és kifejezhető jelenségekre összpontosították, tekintet nélkül arra, hogy a kérdéses jelenség fontosnak tűnő, központi szerepet vitt-e a nemzetközi kapcsolatok területén vagy sem. A különböző nemzetközi szervezetek közgyűlésein eszközölt szavazások statisztikai feldolgozása természetesen nem minősíthető teljesen feleslegesnek, de aligha tesz lehetővé olyan általános érvényű tételek megfogalmazását amelyekhez egyéb úton ne juthatnánk el. Ugyanez vonatkozik arra a kísérletre is, mely az államok közötti integráció fokát, előrehaladását, sajtótermékeik kölesönös fogalma alapján próbálja lemérni.²⁶

Figyelmeztető hangok ebben a vonatkozásban sem hiányzanak. „Egy másik eltévelyedés a matematikai modellek gyűjtögetése — írja a már többször idézett Stanley Hoffmann. — A tudós modelljébe csak azokat a változókat illeszti be, amelyek mérhetőek: ebben az esetben valószínűleg mellőz néhányat a fontosabbak közül és alárendelt tényezőket vesz figyelembe, amelyek csupán a fontosabb változók tükröződései vagy folyományai, amelyeket azonban elhagy, mivel nem mérhetőek. Következésképp e modellek nagy része ahelyett, hogy a valóságot magyarázná — úgy tűnik —, csupán matematikai szubsztanciát ad árnyékoknak és a kutatást árnyékok elemzésére és mérésére ösztökéli.”²⁷

Az ilyen és hasonló ellenvetések azonban nem igen rendítették meg a behavioralizmusból táplálkozó modern irányzatok képviselőinek önbizalmát. A kritikai megnyilatkozásokat a pejoratív mellékízzel használt „tradicionalizmus” híveinek túlhaladott álláspontjaként utasították vissza.

Az előbb mondottak egyúttal azt is megmagyarázzák, miért illeszthetők oly nehezen az újabb irányzatok a társadalomtudományokban, a politikában, illetőleg a történetírás területén kialakult hagyományos iskolák valamelyikének vonalába. Bizonyos fajta áttekintés és rendszerezés azonban az új elméletekkel kapcsolatban is szükséges. Hogy a rohamosan terjeszkedő szakirodalom néhány fontosabb tételét összefoglalhassuk, bizonyos mértékig rendszereznünk, csoportosítanunk kellene azokat. A nehézségek azonban rendkívüliek, mivel fiatal, születőben levő tudományágról van szó, amelynek sem tárgyát, sem vizsgálati módszereit nem tisztázták még kellőképpen. A tudományág problematikájának és metodikájának kialakulatlansága miatt azután az egyes irányzatok nehezen áttekinthető konglomerátumot alkotnak. „A nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásában meglevő mai irányzatok megfigyelője — írja Robert C. North — valószínűleg annyi versengő iskolára talál, hogy azt hiheti, egy fogalmi Babel-toronyhoz érkezett.”²⁸

²⁵ HOFFMANN, St.: *Contemporary Theory in International Relations*. Prentice Hill Inc. Englewood Cliffs, N. J. 1960. 44. old.

²⁶ Pl. NYE, J. S. *East African Integration — A Note on Measurement*. A Carnegie Alapítvány által rendezett nemzetközi kollokvium számára készített vitaanyag (sokszorosított).

²⁷ HOFFMANN: *i. m.* 45. old.

²⁸ NORTH, R. C.: *The Behavior of Nation States*. Problems of Conflict and Integration. Megjelent Kaplan, M. A. „New Approaches” című kötetében. 303. old. A különböző elméletek osztályozása, rendszerezésére vonatkozólag ld. SNYDER, R.: *Some Recent Trends in International Theory and Research*. Ld.; RAMNEY: *Essays on the Behavioral Study of Politics*. 105—106. old.

Az osztályozás nyilvánvaló nehézségei miatt célszerűbbnek látszik lemondani átfogó elméleti rendszerhez igazodó következetes felosztásról és le kell mondanunk arról is, hogy a teljesség igényével fellépő képet rajzoljuk a nemzetközi kapcsolatok amerikai vizsgálatáról. Nemcsak a könnyebb, de jelenleg az egyetlen járható útnak az a megoldás látszik — minden elkerülhetetlen fogyatékosága ellenére —, hogy a figyelmet az összefoglaló jellegű amerikai munkákból és a nemzetközi kapcsolatokról szóló tanulmánykötetektől kirajzolódó néhány népszerű részlemre vagy — az amerikai terminológiához igazodva — tudományos megközelítési módra összpontosítjuk, amelyek egy-egy nagyobb hatású mű körül bontakoznak ki. Így ha átfogó képet, rendszeres áttekintést nem is adhatunk, legalább bepillantást nyerünk ebbe a szocialista társadalomtudomány szellemétől és módszereitől olyan távol eső területre. A következőkben tehát az ún. *rendszerelméletekkel* vagy *rendszerelmélettel* foglalkozunk, annak mind McClelland, mind pedig Morton A. Kaplan által javasolt alakjaival,

az ún. *döntéshozatali* megközelítési móddal,

a *konfliktuskutatással*,

a *játékelméletnek* a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatára irányuló alkalmazásával, és végül

a *szimulációs kísérletekkel*.

II.

1. Az általános rendszerelmélet célkitűzéseit, lényegét Ludwig von Bertalanffy²⁹ abban jelölte meg, hogy miután a fizika hagyományos fogalmai és modelljei számos területen nem alkalmasak a természet és a társadalom jelenségeinek magyarázatára, új tudományos diszciplínára van szükség, mely megfogalmazza a különböző rendszerek egyaránt érvényes alapelveket. Hasonló fogalmak, modellek és törvényszerűségek tűnnek fel ugyanis egymástól függetlenül különböző területeken és a rendszerek belüli formák hasonlósága általános következtetések levonására nyújt lehetőséget. Az általános rendszerelmélet célja tehát a különböző tudományok integrációjának előmozdítása. A hagyományos fizika zárt rendszerekkel dolgozott, a rendszerek nagy része azonban nyílt, vagyis környezetükkel állandó kölcsönhatásban vannak. A múlt századi gondolkodásmódot, amely állandó bontásra, egymástól független, céltalannak látszó mozgást végző egységek vizsgálatára és egyirányú okozati összefüggések megállapítására törekedett, az általános rendszerelmélet oly módon akarja meghaladni, hogy összefüggéseket, kölcsönhatásokat keres, kölcsönhatásban álló egységek rendszerében gondolkodik, helyet adva olyan teleologikus fogalmaknak is, mint amilyen az alkalmazkodás, célszerűség stb. A tudományos világkép egységét a különböző területeken érvényes törvények *azonos formái* alapján kell megalkotni.

Az általános rendszerelmélet fejtegetése helyett csupán a kérdéssel foglalkozunk, hogy alkalmazható-e és mennyiben a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatára. Charles McClelland — mint már említettük — igenlően válaszolt erre a kérdésre és az általános rendszerelméletben vélte megtalálni a nemzetközi

²⁹ BERTALANFFY, L.: *General Systems Theory*. Ld. SINGER, D.: *Human Behavior and International Politics* c. kötetben. Chicago, Rand McNally and Co. 1965. 20—31. old. Bertalanffy magyar származású szülők gyermekeként született 1901-ben Ausztriában, Működésére és általában a rendszerelméletre vonatkozólag ld. bővebben: KINDLER, J.—KISS I. (szerk.): *Rendszerelmélet, Válogatott tanulmányok*. (2. kiad.) Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971. 409 old.

kapcsolatok átfogó elméletét. „Az általános rendszerelmélet — mondja — biológiai jelenségek és folyamatok magyarázataként született, de ugyanakkor bebizonyította hasznosságát a modern fizika egyes vonatkozásaiban, a fizikai kémiában és az ökológiai tudományok területén, majd később a behavioralista és társadalomtudományok egyik megközelítési módjaként keltett figyelmet.”³⁰ Az élő világ jelenségei, az élőlények és szervezeteik, a nyílt rendszerek sajátosságaival rendelkeznek, amelyeket a környezettel való állandó csere tart fenn. A nyílt rendszer — szervezetének keretei között — önfenntartásra törekszik, és pedig nem a merev egyensúly helyzetében, hanem ún. folyamatos, biztos állapotban. A nyílt rendszereknek erre a dinamizmusára való utalás alapvető fontosságú a társadalomtudományok számára. A folyamatos állapot (steady state) koncepciója, az egyensúly (equilibrium) fogalmának továbbfejlesztése a politika, a közgazdaságtan számára és az „equifinalitás” fogalma szintén jelentős rendszerező a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatánál, mert elősegíti a folyamatok irányának megértését.

Az általános rendszerelmélet módszere, a perspektivizmus, a különböző szervezeti formák, struktúrák összehasonlításából áll annak a feltételezésnek az alapján, hogy a különböző területen megfigyelt hasonló megoldásokban valami közös valóságnak kell megnyilvánulnia. Ennek illusztrálására McClelland a nemzetközi kapcsolatok különböző megkülönböztetési módjainak alapvető fogalmait veti egybe, kimutatva róluk, hogy izomorfok (hasonló alakúak) és általánosabb nézőpontból a rendszer szervezetén belüli funkcióknak tekinthetők. Minél magasabban felelt a rendszer és minél bonyolultabbak a végbemenő folyamatok, annál nagyobb a rendszer kiegyenlítő „ereje”, amint környezetében működik. A bonyolult szervezetű nyílt rendszer sokkal hatalmasabb és hatékonyabb, viszont inkább ki van téve a meghibásodás veszélyének, fokozatos kibővülésével párhuzamosan pedig csökken adaptációs képessége.

McClelland arra is rámutat, hogy a nyílt rendszerekben az érték-kategória a rendszer és összetevőinek célszerű akcióiban található meg. Az általános rendszerelmélet alkalmazása nem értéktentes megközelítési mód a társadalomtudományok területén, sőt ellenkezőleg, meghatározott társadalomfilozófiával párosul, ennek részletesebb kifejtésébe azonban nem bocsátkozik.

Kétségtelen, hogy az általános rendszerelmélet fogalmai alapján a nemzetközi élet jelenségei jobban kifejezhetők, mint a hagyományos fizika, elsősorban a mechanika területéről kölcsönzött fogalmak segítségével. A biológia az élő szervezetek tudománya és a biológiai törvényszerűségek nyilván közelebb állnak az emberi közösségek mozgásának törvényszerűségeihez, mint a mechanikus mozgás különböző fajtái, de — és ezt, azt hiszem, nem árt hangsúlyozni — nem azonosak azokkal! Más szintet, más területet jelent a biológia, és ismét mást az emberi csoportok és társadalmak, amelyek között különleges hely illeti meg a legfontosabb politikai szervezetek — az államok — közti kapcsolatokat, illetve azt a sajátos társadalmi alakulatot, amelyet a különböző államok összessége képvisel. A nemzetközi kapcsolatok speciális elméletét az államok nemzetközi rendszere, az államok egymás közötti kapcsolatainak sajátosságai alapján kell megkonstruálni és nem a biológia fogalmainak és nézőpontjainak segítségével. Az is igaz, hogy szükség van a társadalomtudományok és a természettudományok

³⁰ McCLELLAND, Ch. A.: *Applications of General Systems Theory in International Relations*.
Ld.: ROSENAU, J. N. *International Politics and Foreign Policy*. New York. The Free Press.
1961. 412—420. old.

eredményeinek összegezésére, az eredményeket általánosabb szinten kifejező fogalmakra és elméletekre, de ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, *előbb a nemzetközi kapcsolatok speciális elméletét kell kidolgozni*, hogy legyen mit más tudományágak eredményeivel integrálni.

Morton A. Kaplan nem L. v. Bertalanffy, hanem W. Ross Ashby nyomán indult el³¹ és 1957-ben kiadott „System and process” című munkájában fogalmazta meg a maga elméletét. A mű nagy figyelmet, élénk érdeklődést váltott ki, bár szerzője szerint csupán „a nemzetközi kapcsolatok kezdeti vagy bevezető elméletének tekinthető” és inkább összehasonlító, mint általános elmélet felé mutat. Mindenesre megjegyzi, hogy nem várható tőle egyedi akció, konkrét események megjósolása. Ilyen követelményt a nemzetközi kapcsolatok elméletével szemben nem is szabad támasztani, mert a problémakör túlságosan bonyolult és túl sok a „szabad mutató”.³² Ezzel szemben viszont előre megállapíthatja a jellegzetes, a tipikus magatartást egy bizonyos fajta nemzetközi rendszeren belül. „A tudományos politika csak akkor fejlődhet ki — mondja —, ha a politika matériáját akciórendszerek fogalmaiban fejezik ki. Akciórendszer olyan egymással kapcsolatban álló változók összessége (set), szemben környezetével, amelynek leírható, megállapítható magatartásbeli törvényszerűségek jellemzik a változók egymáshoz való viszonyát és az egyes változók összességének külső kapcsolatát a külső változók kombinációjához.”³³

Nem bocsátkozunk e meghatározás elemzésébe, sem pedig annak eldöntésébe, hogy vajon mennyiben alkalmas a független államokból álló nemzetközi rendszer lényének vagy sajátosságainak kifejezésére. Ez a meghatározás könyvének egésze helyett áll itt a szerző módszerének, megközelítési módjának jellemzésére. Hogy a példák önkényes kiragadásának vádját elkerüljük, majd idézünk Kaplan könyvének lapjairól néhány további meghatározást is. Mindjárt a bevezetőben említi a betáplálás (input), a kivezetés (output), a pozitív és negatív visszacsatolás és mindenekelőtt az egyensúly fogalmait. Hangsúlyozza, hogy különbséget kell tenni a politikai rendszerek vizsgálatánál az adott egyensúlyi állapot stabilitása és a rendszer stabilitása között és ennek megfelelően különböztet a rendszer változása és az egyensúly változása között.

A nemzetközi rendszeren belül szerepük van az alrendszereknek, a szerepeknek pedig különböző funkcióik, attól függően, hogy nagyobb rendszeren belüli vagy különböző rendszer-szintek közti tevékenységet kapcsolnak össze. Eltérés, alkalmazkodás, hasonulás, konfliktus és a változás egyéb formái következnek be aszerint, hogy a szerepek funkciói változnak a különböző keretekben és összefüggésekben. Megkülönböztet rendszer és alrendszer uralmat aszerint, hogy az egyéni magatartásoknak a rendszerre gyakorolt hatása mekkora. Ha ez elhanyagolható, a rendszer uralja az alrendszereket, ha viszont valamelyik alrendszer az egész rendszer magatartását megszabhatja, alrendszer uralomról kell beszélünk.

A rendszerek tanulmányozása voltaképpen a változók közötti kapcsolatok tanulmányozását jelenti. A változók osztályozását illetően Kaplan megkülönbözteti a rendszer lényeges szabályait, a transzformációs szabályokat, a szereplőt

³¹ A rendszer-elemzés fogalmát Ashby a következőképpen határozta meg: „változók összefüggő, környezetüktől megkülönböztethető csoportjának (set) és azoknak a módoknak a vizsgálata, amelyeknek révén ez az összefüggő csoport fenntartja magát a környezet zavaró hatása alatt.” KAPLAN, M. A.: *Macropolitics*. Chicago. Aldine. 1969. 57. old.

³² KAPLAN, M. A.: *i. m.* XVII—XVIII. old.

³³ KAPLAN, M. A.: *i. m.* 4. old.

minősítő változókat, képességi- és információs változókat. A lényeges szabályok a rendszer szereplői közötti lényeges kapcsolatokat írják le vagy meghatározott rendszerbeli funkciókat rónak rájuk. A transzformációs szabályok a lényeges szabályok adott csoportját adott mutatóértékekhez vagy lépcsőszint-funkciókhoz kapcsolják. Ezek programozó szabályoknak is tekinthetők azon egységek számára, amelyek a lényeges szabályok csoportjának megfelelő magatartást tanúsítanak. A szereplőt minősítő változók a szereplők strukturális jellegzetességeit határozzák meg (pl. a nemzet állam, véd- és dacszövetség, nemzetközi szervezet) a képességi változók a szereplőnek azt a fizikai képességét jelölik, hogy speciális keretek között akciók adott kategóriáit fejtsék ki. Végül külön csoportot alkotnak az információs változók.

„A politikai rendszer — mondja továbbiakban a szerző — a legnagyobb vagy leginkább átfogó rendszer, amelynek felismerhető érdekei vannak, s azok nem azonosak — bár nem szükségképpen ellentétesek és egymást kiegészítők — a rendszer tagjainak érdekeivel, és amelyen belül rendszerezett tervek és módszerek vannak az érdekekre vonatkozó határozatok meghozatalában. A politikai rendszert az a tény különbözteti meg, hogy szabályai megjelölik a többi döntést hozó egység joghatóságának területét és módszereket írnak elő a joghatósági konfliktusok megoldására. Jellegét tekintve hierarchikus, nagyságát illetően területi.”³⁴

A szerző hat nemzetközi rendszer alapvető vonását rajzolta fel, vagy pontosabban egy ultrastabil nemzetközi rendszer hat egyensúlyi állapotát.³⁵ Hat ún. modellt konstruált abból a célból, hogy olyan analitikai sémát dolgozzon ki, amely mindénfajta nemzetközi rendszerre alkalmazható. Ennek során meghatározta azokat a feltételeket és körülményeket, amelyek az egyes rendszerek fennmaradását biztosítják, illetőleg amelyek hiánya esetén az egyes rendszerek másokká alakulnak át. „Az elemzés gyújtópontjának a különleges eseményről az esemény-típusra való áthelyezések következtében a látszólag véletlen esemény egy értelmes sablon részévé válik. Ezen az úton a történeti elveszti egyedi minőségét, és a tudomány egyetemes nyelvére fordítódik.”³⁶

Rendszer-modelljei tehát a valóság vizsgálatának csupán eszközei, vagyis hipotetikusak. A hat modell a következő:

1. a hatalmi egyensúly•(balance of power) rendszere,³⁷
2. a laza kétsarkú (loose bipolar) rendszer,
3. a szoros (tight) kétsarkú rendszer,
4. az egyetemes (universal) rendszer,
5. a hierarchikus rendszer és
6. a vétóval rendelkező egységek (unit veto) rendszere.

A felsoroltak közül mindössze kettőnek van történeti megfelelője, és pedig a hatalmi egyensúly rendszerének és a laza kétsarkú rendszernek. Az előbbit az jellemzi, hogy nincsenek politikai alrendszerei, szereplői kizárólag államok, működésének alapvető szabályai a következők: a) a képességek fokozása, de

³⁴ KAPLAN, M. A.: *i. m.* 14. old.

³⁵ KAPLAN, M. A.: *i. m.* 21. old.

³⁶ KAPLAN, M. A.: *i. m.* 25. old.

³⁷ Sajnos, a magyar fordítás nem adja vissza pontosan a kifejezés lényegét, mert hiszen a többi rendszer is lényegében valamiféle hatalmi egyensúlyt követ, de — miként a szerző megjegyzi (*i. m.* 22. old.) — az eredeti angol kifejezés sem egészen helyes.

inkább tárgyalások folytatása, mint a harc: *b*) inkább a harc, mint a beletörődés a képességek növelésének meghiúsulásába; *c*) inkább a harc abbahagyása, semmint az egyik lényeges szereplő (lényeges szereplőn voltaképpen a nagyhatalmak értendő) megsemmisítése; *d*) szembeszállás minden olyan szövetséggel vagy egyedi szereplővel, mely a rendszeren belül uralkodó pozíció elfoglalására törekszik; *e*) meg kell fékezni azokat a szereplőket, amelyek nemzetek feletti szervezeti elveket követnek; és végül *f*) meg kell engedni a megvert vagy megfékezett lényeges szereplők számára, hogy újból belépjenek a rendszerbe és elfogadott partnerek legyenek, vagy hogy eredetileg lényegtelen szereplők lényeges szereplők szintjére emelkedjenek. Minden lényeges szereplőt elfogadható partnerként kell kezelni.

Ha a lényeges szereplők száma csökken, a rendszer bizonytalanná válik. Elméletileg legalább öt lényeges szereplő szükséges ahhoz, hogy a rendszer elfogadhatóan működhessen. Kaplan azt is leszögezi, hogy az alapvető szabályok száma nem csökkenthető.

A laza kétsarkú rendszernek jóval több szabálya van, Kaplan tizenkettőt sorol fel. (Ennek oka véleményem szerint az, hogy míg a hatalmi egyensúlyi rendszere az európai diplomácia gyakorlatában a XVIII. és a XIX. század folyamán nagymértékben kikristályosodott, a laza kétsarkú rendszer, mely voltaképpen a hidegháború nemzetközi kapcsolatainak modellje, fennállásának viszonylag rövid időszaka során nem tette lehetővé a „rendszer” alapvető szabályainak pontos kidolgozását.) Lényege, hogy a laza kétsarkú rendszerben politikai alrendszerek vannak, amelyek két pólus körül kristályosodnak ki.

Ami a többi rendszert illeti, nem sok értelmét látom elképzelt rendszerek elképzelt törvényei elemzésének. Csupán azt a célt szolgálják, hogy a Kaplan által kidolgozott sémák általános érvényét sugalmazzák, mert két rendszer, két példa, ehhez — úgy látszik — nem elegendő.

Könyvének második „Az eljárásokról (vagy folyamatokról)” szóló része először a szabályozó eljárással, ezen belül a szabályozási képességgel, e képesség és a rendszer-struktúra közti összefüggésekkel, a szabályozás mértékével és szintjeivel, majd ennek mechanizmusával foglalkozik. A következő fejezetben viszont az integráló és dezintegráló folyamatok elemzése kerül sorra. Kilenc hipotézist állít fel. Ezek azok a tényezőket jelölik meg a döntéshozó egységekben, amiktől a döntéshozatali képesség és következésképpen a stabilitás és integráció függ.

A harmadik rész értékekről szól és valójában az ún. „államérdek” problémáját építi be rendszerelméletébe és fogalmazza meg annak lényegét sajátos kifejezési eszközeivel. A negyedik — igen terjedelmes — rész a „stratégiáról” címet viseli és az ún. játékelmélet alapvető tételeit fejtegeti. Miután a játékelmélet kérdései a nemzetközi kapcsolatokat vizsgáló amerikai szerzők munkáiban rendszeresen visszatérnek — nem egyszer éppen a középpontba helyezve — a játékelmélettel e tanulmányon belül külön pontban kell foglalkozni.³⁸

Kaplan elméletét néhány rövid sorban aligha sikerült kielégítően összegezni, de további magyarázat helyett talán hasznosabb lesz néhány példa ismertetése. Kaplan maga javasolja, hogy a modelljeivel kapcsolatos hipotéziseket konkrét történeti helyzetek elemzésére használják fel, miután — mint mondja — viszonylag kevés történeti információval rendelkezünk a nemzetközi rendszerek működésére vonatkozóan. Egy általa szerkesztett kötetben két tanulmányt is

³⁸ A könyvet kiegészítő függelékek közül az első a szabályozó mechanizmusokról, a második az értékek birodalmáról szól.

közzétett, amelyek a rendszerelméletet történelmi helyzetek vizsgálatánál alkalmazni próbálták. Az egyik Hsi-Sheng chi tanulmánya „The Chinese Warlord System as an international System”,³⁹ mely abból indul ki, hogy Kínában 1916 és 1928 között sajátos politikai rendszer állott fenn, amelynek különböző helyi hatalommal rendelkező hadvezérek voltak egyenlő és független szereplői, míg a központi kormány — ha egyáltalán lehet ilyesmiről beszélni — csupán a katonai frakciók bábjának minősült. Kína politikai rendszere tehát közelebb állt a nemzetközi rendszerhez, mint a nemzeti államéhoz, következésképp a rendszerelmélet megközelítési módja, konceptuális sémája sokkal alkalmasabb a kor kínai eseményeinek megértéséhez, mint az, amelyik a nemzeti állam sajátosságából indult ki.

A szerző megállapítja, hogy az említett időszakban kb. nyolc hatalmi gócc, nyolc katonai eredetű és jellegű politikai formáció jött létre, amelyeknek kiterjedése, hatalma nagyon is különböző volt és viszonylag gyorsan változott. A hadvezérek tárgyalásokat folytattak, szövetségeket kötöttek, számos esetben viseltek hadat egymás ellen. A nyolc szereplő közül azonban csak három sorolható a nagyhatalmak, a lényeges szereplők közé. A vizsgált időszak nehezen áttekinthető, zűrzavaros eseményeit a szerző Kaplan hat „szabályának” szemszögéből vizsgálja aszerint, hogy vajon mennyiben alkalmazkodtak ehhez a rendszer „szereplői”.

A rendszerelmélet előnyeit és fogyatékosságait a kínai példán valóban jól lehet lemérni. A központi hatalom megsemmisülése után az egyes tartományok katonai parancsnokai független tényezőként léptek fel, és a vezetésük alatt álló haderőkre támaszkodva, a hasonló alakulatok ellentéteit kihasználva, igyekeztek hatalmukat megszilárdítani és lehetőség szerint kiterjeszteni. Ennek során az európai kabinet-diplomácia régi fogásait alkalmazták. A szövetségek gyakran felbomlottak, egyes tagjai többször is frontot változtattak aszerint, hogy hatalmukat melyik szereplő oldaláról fenyegette nagyobb veszély. A helyi háborúkat rendszerint nem folytatták a döntő győzelemig, hiszen valamelyik főszereplő megsemmisülése az egysúlyi helyzet nagyobb mérvű megbontásával járt volna, és több hátrányt hozhatott volna a győztes számára, mint amennyi közvetlen előnyt nyújtani látszott.

A rendszer felbomlásának okait vizsgálva ki lehet mutatni, hogy egyik vagy másik katonai csoport vétett Kaplan által megfogalmazott szabályok ellen, de éppen ez a vizsgálat győz meg arról, hogy a rendszerelmélet úgynevezett szabályai nem adnak kielégítő magyarázatot. Hsi-Sheng chi fejtegetéseiből kiviláglik, hogy az ún. hadvezérek hatalma milyen ingatag alapokon nyugodott, nem volt szilárd bázisuk a lakosság tömegeiben, sőt még az uralkodó osztályok körében sem. Minden olyan elemzés, mely figyelmen kívül hagyja a politikai alakulatok társadalmi-gazdasági megalapozottságát biztosító tényezőket, csupán részgazságok megállapításáig juthat el.

A másik példát az olasz városállamok rendszerének vizsgálata szolgáltatja, amelynek viszonyaira Winfred Franke alkalmazta Kaplan modelljét.⁴⁰ A téma nem új, már Machiavelli is megírta „A fejedelem” című művében, hogy mielőtt Károly francia király betört volna Itáliába, az a pápa uralma, a velenceiek, a nápolyi király, a milánói és a firenzei fejedelmek között volt megosztva. „Ezeknek

³⁹ Ld. KAPLAN, M. A.: *New Approaches to International Relations*. New York. St. Martin's Press. 1968. 405—425. old.

⁴⁰ The Italian City-State System as an International System. Ld. KAPLAN, M. A.: *New Approaches to International Relations*. New York, St. Martin's Press. 1968. 426—458. old.

a hatalmasságoknak két dologra volt legfőbb gondjuk, az egyik, hogy valami idegen hatalom fegyveres erővel ne törjön be Itáliába, a másik, hogy senki közülük újabb területeket el ne foglaljon, vagyis külső hatalmak távoltartására, egymás között pedig hatalmi egyensúly kialakítására és fenntartására törekedtek.

Az itáliai városállamok rendszere a korabeli Európa politikai arculatához viszonyítva alrendszerként fogható fel. Ha a hatalmi egyensúly elvén alapuló alrendszerek környezetében hasonló vagy náluk hatalmasabb szereplők vannak, az a rendszerelmélet szempontjából sajátos esetet képez — állapítja meg a szerző. A vizsgálatok körébe több olyan mutatót kell bevonnii, amelyek atipikusak és sajátos alkalmazkodást igényelnek az alrendszer szereplői részéről. Ilyen atipikus magatartás (alkalmazkodás) lehet egyrészt orvosló, amely kiküszöböli az atipikus mutatókat és helyreállítja az egyensúlyt, vagy kompenzáló, azaz olyan, mely az atipikus mutató zavaró hatásának megakadályozására irányul. Az atipikus magatartás azonban ténylegesen csak kompenzáló jellegű, mivel az atipikus mutatók rendszerint az alrendszer szereplőinek ellenőrzésén kívül állanak. A szerző a hatalmi egyensúly elvén alapuló alrendszerek vonatkozásában Kaplan említett hat szabálya mellett egy további — hetedik — szabály megfogalmazását tartja szükségesnek, és pedig olyan tartalommal, hogy „Szállj szembe az alrendszernek a környezet szereplői részéről jövő bármely potenciálisan állandó vagy hirtelen inváziójával, és ellenezd az alrendszer szereplői és a környezet szereplői közötti szövetséget, mely ilyen invázióhoz vezethet.”⁴¹

Íme, Itália XV. századi politikai rendszerének összeomlása és az idegen behatolás okai a rendszerelmélet kifejezéseinek, a tipikus és az atipikus mutatók, a pozitív és negatív visszacsatolás stb. fogalmainak sajátos megszövegezésében. Vajon pontosabb, vajon tudományosabb ez a kép annál, mint amit a történetírás a maga hagyományos eszközeivel réges-rég megállapított?

Bizonyos, hogy történeti események megfogalmazhatók olyan elvont formában, olyan fogalmak segítségével, amelyek más időszakokban, más történelmi személyek tevékenységének jelölésére is felhasználhatók. (Tipikus és atipikus mutatók, pozitív és negatív visszacsatolás, kompenzáló vagy dekompenzáló válasz stb.). Ennek nyomán olyan kép rajzolódik ki, mintha bizonyos fajtájú nemzetközi kapcsolatoknak — az adott esetben az ún. hatalmi egyensúly rendszerhez tartozó politikai egységek kapcsolatainak — tértől és időtől független állandó törvényei lennének, amelyek a rendszer fennmaradását biztosítják, illetve amelyek megsértése a rendszer bukását eredményezi. A nemzetközi kapcsolatok tudományának azonban nem elvont és lényegében állandó, néhány mutató segítségével pontosan és maradék nélkül meghatározható egységekkel van dolga, hanem a folytonos változás állapotában levő közösségekkel, amelyeknek létezése, fejlődése és környezetük tagjaival való hatalmi egyensúlya általánosabb gazdasági, társadalmi és egyéb tényezők függvénye. E tényezők figyelembe vételét hiába keressük a rendszerelméletben, mint ahogyan nincs válasz arra sem, miért és hogyan léphet egy nem lényeges szereplő a lényegesek sorába, vagy miért és hogyan vesztí el valamelyik egység lényeges szerepét, hogy a statiszták sorába süllyedjen. Az európai egyensúly politikai szereplői viszont sokszor cserélődtek, léptek előre vagy hátra, feljebb vagy lejjebb. Az ezzel összefüggő kérdések megválaszolása nélkül az elmélet megállapításának értéke, koncepciójának használhatósága nagyon is korlátozott marad.

⁴¹ FRANKE, W.: *i. m.* 452. old.

Kaplan voltaképpen nem tett mást, minthogy a XVIII. és XIX. századi Európa diplomáciájának működésében megfigyelhető tendenciákat lefordította a „tudomány”, azaz az amerikai behavioralizmus nyelvére, megkonstruálva egy absztrakt modellt — majd a későbbiek során további ötöt —, hogy a történelmi események bonyolult összetevőinek zavaró hatását kiküszöbölve, a maguk „tisztaságában” tanulmányozhassa azokat. Ideál-típust írt le, akár Morgenthau a maga könyvében, és pedig tudatosan, következetesen idealizált és absztrahált, miután a modellalkotás célja következtében erre mindenképpen feljogosítva érezte magát.

A valóságos hatalmi egyensúlyi rendszerek azonban nagyon eltérnek a meg-rajzolt modelltől. A főszereplők ténylegesen soha nem voltak egyenlők, a szövetségek kötésének és felbontásának teljes szabadsága sohasem volt meg,⁴² hanem azt történelmi, földrajzi és egyéb tényezők korlátozták, illetve határozták meg, a hatalmi egyensúlyi rendszer bizonytalanságában pedig — ugyancsak a történelem tanúsága szerint — nem annyira a főszereplők számának van jelentősége, aminek Kaplan olyan nagy figyelmet szentel, hanem elsősorban annak, amit szinte csak odavetve említ: „A képességek tekintetében felgyülemelő változások, amelyek megnövelik a lényeges nemzeti szereplők képességei tekintetében fennálló eredeti különbségeket.”⁴³ Azaz, hogy az egyenlőtlen fejlődés következtében az egyes nagyhatalmak meg tudják-e őrizni pozícióikat, vagy lemaradnak-e a többi hatalommal folyó versenyben, esetleg teljességgel felbomlanak-e, mint ahogyan az már számtalan esetben történt. A rendszer alkotó alrendszerek, vagyis az államok fejlődésének kérdéseire Kaplan elmélete nem ad választ, ami saját szemszögéből talán megindokolható, a valóságos nemzetközi kapcsolatok iránt érdeklődőkben azonban kielégítetlenséget, hiányérzetet kelt.

További fogyatékosága a modellnek, a nem lényeges szereplők — azaz a kisebb államok — helyzetének és szerepének teljes elhanyagolása. Kaplan szemléletébe helyezkedve, a hatalmi egyensúlyi rendszer lényeges szabályának kellene tekintenünk azt, hogy „a nem lényeges szereplők száma viszonylag csekély, politikájuk pedig de facto semleges kell hogy legyen.” Napóleon a darabokra törtelt Itáliába és a Rajna-vidékre benyomulva szerezhetett olyan hatalmi túlsúlyt Franciaország számára, hogy az Európa feletti hegemonia megszerzésére gondolhatott. Az európai hatalmi egyensúly rendszerének megbontása, az I. világháború kitörése, a Balkán kis államai feletti befolyás kérdéseivel állott közvetlen összefüggésben, és — hogy újabb példát is említsek — Hitler a közép-európai kis államok leigázásával, illetve csatlóssá tételével készítette elő Európa meghódítására irányuló terveit.

Ha tehát a történeti adatokból megrajzolható képet és az elvont sémát, a modellt egymás mellé helyezzük, nyomban kiderül, hogy Kaplan alapvető szabályai nem elegendők az események lényeges okainak kifejtésére, és hogy a behavioralizmus szóhasználatával élve, olyan további változókat — paramétereket —

⁴² „A hatalmi egyensúly-rendszer azt posztulálja, hogy bármely szövetség épp oly valószínű, mint az összes többi a nemzeteket elválasztó speciális érdekeket megelőzően.” Kaplan, M. A.: i. m. XIV. Ha a szövetségek változása a hatalmi egyensúly-rendszerben nem az elmélet előjelzése szerint megy végbe — mondja — más tényezőket is figyelembe kell venni. De vajon nem éppen ezek a „más tényezők” a legérdekesebbek a kutatás szempontjából?

⁴³ KAPLAN, M. A.: *Balance of Power, Bipolarity and other Models of International Systems*. American Political Science Review, Vol LI. (1957.) 684. 93. old. LD. ROSENBAU, J. N. *International Politics and Foreign Policy*. New York, The Free Press. 1961. 345. old.

kell a vizsgálat körébe beiktatnunk, amelyeket a rendszer megközelítési mód nem épített be a maga fogalmai és szabályai közé.

A válasz a feltett kérdésre mégsem egyértelműen nemleges. A rendszer-hasonlat használható segédeszköz, ha nem ragaszkodunk a más tudományágak területéről átvett rendszerek sémáihoz, hanem az államok sajátos, sui generis nemzetközi rendszeréről, politikai rendszerek által alkotott rendszerekről beszélünk, és ha minél elvontabb sémák helyett a valóságot minél inkább megközelítő modellek megrajzolására törekszünk.

2. Míg a rendszerelmélet különböző válfajai a behavioralista irányzatnak azzal az isméréssel hozhatók kapcsolatba, mely a különböző tudományágak egységét, integrációját hangsúlyozza, más tudományos kísérletek viszont annak az ugyancsak Kirkpatrick által említett ismérvnek az igazolásául szolgálnak, hogy nem az intézményeket, hanem elsősorban az egyéneknek bizonyos helyzetekben tanúsított magatartását kell elemzés alá vonni. Példa erre Richard C. Snyder, H. W. Bruck és Burton Sapin 1954-ben közzétett munkája, „A döntéshozatal, mint a nemzetközi politika tanulmányozásának megközelítési módja”.⁴⁴ Lényege, hogy az elsősorban vizsgálandó magatartás, aktus, amelynek elemzése lehetővé teszi a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatának elmélyítését, a *döntéshozatal*. A szerzők egy analitikai sémát dolgoztak ki, mely elvileg minden állam döntéseinek elemzésénél alkalmazható. Miután a politikai tevékenység legfontosabb egysége az állam volt és marad, a figyelem az államra, mint bizonyos helyzetben tevékenykedő szereplőre irányul. Az állami aktus az állam nevében eljáró személyek által foganatosított cselekvés, — vagyis — az állam azonos döntéshozóival. A szereplők vonatkozásában figyelembe kell venni a körülményeket, más szereplőkhöz való kapcsolataikat, azt a jelentőséget, amelyet a különböző cselekvési lehetőségeknek tulajdonítanak. Természetesen vannak nem kormányzati tényezők és kapcsolatok, amelyeket egyetlen elemző rendszer sem mellőzhet — ezek a döntéshozatal belső és külső foglalatát jelentik. Megértésük kulcsát az államok társadalmi szervezete és működése, lakosságuk jelleme és magatartása, fizikai körülmények stb. adják meg.

A szerzők munkája természetesen nem merül ki e nagyrészt magától értetődő, közhelyszerű megállapításokban, a többletet az az ábrával is kifejezett séma jelenti, mely az említett tényezőket, szempontokat csoportosítja, kölesönös kapcsolataikat és egymásra gyakorolt hatásukat érzékelteti, és amely áttekinthetőbbé teszi a nemzetközi kérdésekben hozott állami döntéshozatali folyamatát, elősegítve a kutatók által összegyűjtött adatok rendszerezését.

Négy évvel később, 1958-ban Richard C. Snyder és Glenn G. Paige ennek a sémának segítségével azt az 1950. június 24-től 30-ig tartozó döntési folyamatot elemezte, amely az Amerikai Egyesült Államok koreai fegyveres fellépéséhez vezetett. A tanulmány célja nem csupán a történelmi eseménysorozat felderítése volt, hanem a külpolitika rendszeres elemzésének elmélyítése, és amint a szerzők írják, felhasználták „az alkalmat arra, hogy egy általános fogalmi séma használhatóságát kipróbálják.”⁴⁵ Ennek során némileg finomították, továbbfejlesztették a már kidolgozott sémát, újból megfogalmazva a döntéshozatali megközelítési mód alapvető fogalmait és módszereit. Vannak általános és különleges feltétele-

⁴⁴ SNYDER, R. C., BRUCK, H. W. SAPIN, B.: *The Decision-Making Approach to the Study of International Politics*. Monograph No. 3. of the Foreign Policy Analysis Project Series.

SNYDER, R. C.—PAIGE, G. D.: *The United States Decision to Resist Aggression in Korea; The Application of an Analytical Scheme*. Administrative Science Quarterly. Vol 3 (1958) 342—378. old.

zések. A hivatalos külpolitika irányítóinak magatartását szervezeti és egyéni tényezők, belső környezet, a külső környezet és a helyzet sajátosságai határozzák meg. Maga a döntéshozatal olyan tevékenységi sor, amelynek eredménye egy bizonyos cselekvési irány kiválasztása a társadalmilag meghatározott lehetőségek között a döntéshozók által kívánt jövőbeli állapot előidézése érdekében. A változókat három fő csoportba sorolták, úgy mint szervezeti szerepek és kapcsolatok, a kommunikációk és az információk, végül pedig a motivációk. A szerzők feltevézése az volt, hogy „ha a változók által implicált magatartást és tevékenységet illetően elegendő számú ténybeli premissza, tétel állapítható meg, a tételek három csoportjának kölcsönös kapcsolata a döntés magyarázatának empirikus alapjává válik.”⁴⁶ A koreai háborúval kapcsolatos döntés során 42 alapvető specifikus tételt különböztettek meg, ezek közül 7 szervezeti, 20 információs, 15 pedig motivációs változókkal volt kapcsolatos, mindegyikük számos leíró jellegű megállapítás általánosítását tartalmazta. (Pl. a szervezettel kapcsolatos 2-es tétel = „A döntéshozatali folyamatba bekapcsolt szervezeti egységek és szerepek száma csekély volt.” A 7. sz.: „Az a szervezeti szokás, hogy az elnök elé egyhangú javaslatokat terjesszenek, a véleményeltérések területe szűkítésének irányába hatott.”) E három csoport alapján a szerzők olyan kérdéseket tartalmazó jegyzéket szerkesztettek, amelyeket minden szervezett döntéshozatallal kapcsolatban meg kell válaszolni.

Vajon a szerzők által kidolgozott, illetőleg felhasznált analitikai séma valóban alkalmas kiindulópont-e a nemzetközi kapcsolatok elméletének kialakításához?

A döntéshozatal mint emberi tevékenység, mint egyéni vagy csoportos magatartás, nem a nemzetközi kapcsolatok területének speciális jelensége, hanem az élet legkülönbözőbb területein, a legkülönbözőbb szinteken, megszámlálhatatlan mennyiségben fordul elő. Nagy részük csoportos döntés, tudatos, mérlegelés eredménye, amelyeknek leírásához, megmagyarázásához szükséges a döntés meghozatalában résztvevő személyek tulajdonságainak, az általuk betöltött funkciók ismerete, nemkülönben az őket a döntés meghozatalára készítő információknak, valamint a tevékenységüket irányító célok és értékítéletek, ha úgy tetszik, motivációk összegezése és kifejtése. Az állam hivatalos szervei által hozott külpolitikai döntések számos összetevője egy általános fogalmi keretbe tartozik, melynek fogalmai más természetű, pl. gazdasági, kulturális, belpolitikai stb. döntésfajtákra is alkalmazhatók, sőt alkalmazandók. (Legfeljebb arról van szó, hogy a külpolitikai döntéseket hozó szerv némileg más összetételű és olyan külső, nemzetközi tényezőket is figyelembe vesz, amelyek a belpolitikai döntések meghozatalánál nem merülnek fel.) Ha azonban a nemzetközi kapcsolatok vizsgálata az elsőrendű célkitűzés, ha az erőfeszítés a nemzetközi kapcsolatok elméletének kialakítása felé irányul, akkor elsősorban a speciálisan nemzetközi jelenségeket kell elemezni. Nem a deduktív módszert kifogásoljuk általában, hanem azt, hogy a levezetés nem jut el a specifikum lényegéig. Pl. miért és hogyan került sor arra a nemzetközi eseményre, milyen jellegű és természetű az a külpolitikai probléma, amely hivatalos állásfoglalást, állami döntést igényel? Mi idézi elő a nemzetközi konfliktusokat és ezek milyen speciális formában jelentkeznek stb?

Snydernek és társainak megközelítési módja, konceptuális sémája nem más, mint segédeszköz a történetíró, és pedig elsősorban a diplomáciatörténet írója számára, hogy elősegítse az események rekonstruálásához szükséges adatok rendszerezését, megfelelő csoportosítását. Hogy egy ilyen séma hasznos szolgál-

⁴⁶ SNYDER—PAIGE: *i. m.* Ld. ROSENAU N. J.: *i. m.* 196. old.

latokat tehet, azt bajos lenne tagadni vagy kétségbe vonni, de hogy ez lenne a nemzetközi kapcsolatok tudományának lényege, az a mag, mely köré ez az új tudományág felépíthető, ezt már aligha tehetjük magunkévá.

3. Azt a szerepet, amelyet Snydernek és társainak művében a döntéshozatal fogalma visz, azt Thomas C. Schelling elméletében az elrettentés (deterrence) eszméje tölti be. A „Strategy of Conflict” című munkája⁴⁷ erre a fogalomra, illetőleg e fogalom köré épül fel. Az elrettentés elmélete tehát újabb teória a számtalan, már létező után és tudományos jelentősége önmagában aligha indokolná részletes taglalását a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatának keretében, ha nem tartanánk annyira jellemzőnek Schelling — egyébként fentebb már idézett — kiindulópontját, és azt a törekvését, mely formális hasonlóságok alapján, összevont konfliktusok alapján — mint amilyenek pl. a forgalmi dugók, hatalmi politika, gyereknevelés egyes helyzetei — nemzetközi kapcsolatokra is alkalmazható általános elmélet megalkotását cálozza. Jellemző az is, ahogyan a konfliktusok kérdéséhez nyúl. „A különböző konfliktuselméletek között — írja — a fő választóvonal azok között húzódik, akik a konfliktust pathologikus állapotnak tekintik, okait és orvoslását keresik, és azok között, akik a konfliktust adottnak veszik és a vele együttjáró magatartást tanulmányozzák.”⁴⁸ Schelling az utóbbiak közé tartozik, a konfliktusok létezésének tényéből indul ki és csak azt vizsgálja, milyen ésszerű tudatos magatartást kell tanúsítani a különböző konfliktusok során annak, aki „nyerni” akar. Ezt nevezi nem a hadtudománytól, hanem a játékelmélettől kölcsönözött kifejezéssel a konfliktus *stratégiájának*. (Az, hogy milyen konfliktusról van szó, mellékes nemcsak Schelling, hanem a többi hozzá hasonló „stratéga” számára is.) A stratégia ebben az értelemben — mondja — „nem az erő hatékony alkalmazásával, hanem a potenciális erő kihasználásával foglalkozik.”⁴⁹ A konfliktushelyzetek lényegileg alku-helyzetek (bargaining situations), a cél a másik fél elhatározásának befolyásolása és ennek legfőbb eszköze az elrettentés.

„Az elrettentés eszméje — mondja — olyan nagy szerepet visz a nem nemzetközi jellegű konfliktusok területén, hogy fel lehetne tételezni egy alaposan kidolgozott elmélet létezését, amely készen áll arra, hogy a nemzetközi kapcsolatokban felhasználható legyen.”⁵⁰ Az elrettentésnek nagy szerepe van a büntetőjog, nem különben a gyermeknevelés terén, sőt a mindennapi közlekedésben is. A bandaháborúnak és a nemzetközi háborúnak sok közös vonása van. A nemzeteknek éppúgy, mint a törvényen kívül állóknak, nincs kikényszeríthető jogrendszerük, mely segítené őket ügyeik vitelében. Végső esetben egyaránt erőszakhoz nyúlnak, egyaránt érdekük az erőszak elkerülése, de az erőszakkal való fenyegetés állandóan napirenden van. Figyelemre méltó, hogy a gengszterek és a bűnözők bandái korlátozott háborúban vesznek részt, leszerelnek, kitérnek egymás elől, meglepetésszerű támadásokat intéznek, megtorolnak és megtorlással fenyegetőznek; aggódnak, hogy „engedékenyeknek” mutatkoznak és elvesztik tekintélyüket, szövetségeket és szerződéseket kötnek, ugyanolyan nehézségekkel, mint amilyeneknek a nemzetek vannak alávetve, azaz, hogy képtelenek egy magasabb hatósághoz fordulni a szerződések kikényszerítése végett.”⁵¹

⁴⁷ Cambridge, Mass. Harvard University Press. 1960. VIII. + 309. old.

⁴⁸ SCHELLING: *i. m.* 3. old.

⁴⁹ SCHELLING: *i. m.* 5. old.

⁵⁰ SCHELLING: *i. m.* 10. old.

⁵¹ SCHELLING: *i. m.* 12. old.

Miután kész elmélet nem áll rendelkezésre — mondja Schelling — ki kell dolgozni tehát egyet, és pedig az úgynevezett elrettentés stratégiáját. Ennek meg kell határozni a konfliktushelyzetek jellemző vonásait és a kérdéses magatartást. Az elrettentés voltaképpen a másik fél elhatározásainak befolyásolása oly módon, hogy befolyásoljuk saját magatartásunkat illető elképzeléseit. Schelling az ésszerű, a racionális magatartással foglalkozik és bizonyos sajnálattal állapítja meg, hogy konfliktushelyzetben nem feltétlen előny racionálisnak mutatkozni. A szembenálló felek értékrendszereinek milyen találkozása teszi lehetővé az elrettentő fenyegetést, milyen kommunikációs lehetőséget kell biztosítani és milyen módon lehet a fenyegetés komolyságát bizonyítani; milyen mérvű ésszerűséget kell feltételezni arról a félről, akit el akarunk rettenteni? stb. stb. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések megválaszolását tekinti Schelling elmélete feladatának, amelyet az egymástól kölcsönösen függő döntések teóriájának nevez.

Schelling — miután a nemzetközi stratégia elmaradott állapotban levő tudománya kapcsán kifejtette célkitűzéseit, az alkudozásról értekeznek. Mit jelent az alkudozási erő vagy ügyesség, mi a szerepe a bluff-nek. Mennyiben változtatja meg a helyzetet egy ügynök bekapcsolása, előnyösebb-e titkon vagy nyíltan alkudozni stb., és természetesen mi a fenyegetés és az ígéret szerepe az alkudozás során. Megállapításait különböző grafikonokkal és ábrákkal is illusztrálja. A továbbiak során a közös érdek által megszabott vagy elősegített hallgatólagos együttműködésről szól, ismerteti azokat a kísérleteket, amelyeket egymással nem érintkező szereplők, játékosok közötti egyetértés lehetőségeit, illetve valószínűségét vizsgálták. Schelling könyvének jóval nagyobb, terjedelmesebb része a játékelméletről szól, azt is mondhatjuk, hogy az előzőekben bemutatott megállapításai voltaképpen a játékelmélet átértékelését vagy pontosabban új, az eddigőtől eltérő irányú fejlesztését sugalmazzák. A játékelmélet kérdéseire még visszatérünk, de néhány szót szólni kell azokról az immár nem játékelméleti példákrol, amelyeket Schelling szintén felhoz könyvében. Ezeknek a szereplői a „mi” (vagyis az amerikaiak) és az „oroszok”. Milyen módon lehet hatásosan elrettenteni az ellenfeleket? A kényszerítő vagy elrettentő fenyegetés fajtái között megtalálhatjuk a szakadék szélén való táncolás, a katasztrófa-politika legszélsőségesebb példáit. Ha azt mondjuk társunknak: Evezz, vagy felborítom a csónakot és mindketten elmerülünk — aligha hisz nekünk — mondja Schelling —, de ha himbálni kezdjük a csónakot úgy, hogy könnyen felborulhat, a másik komolyan veszi szándékunkat. E gondolkodásmód csúcsteljesítményét annak a kis doboznak az ötlete jelenti, mely egy pörgettyűt, és a pörgettyű megállása esetén totális háborút okozó szerkezetet tartalmaz. A készüléket beállítjuk, megmondjuk az „oroszoknak”, hogy a pörgettyű forgásban marad mindaddig, amíg követeléseinket teljesítik és hogy nem tehetünk semmit, de semmit a pörgettyű megállítása vagy a detonátor hatástalanítása érdekében. Ez a „végítélet” szerkezet (Domesday-Machine), melynek ötlete más stratégiáknál is felbukkan, biztos eszközt, hatásos fenyegetést jelent az ellenfél számára, míg saját magunkat megvéd mindenféle zsarolástól, mivel semmit de semmit sem tehetünk az egyszer beállított kis fekete doboz működésének befolyásolására. (Ha csak — tesszük mi hozzá — az ellenfél szintén nem konstruál egy hasonló elvek szerint működő elmés szerkezetet!)

Schelling csak az egyik, és nem is a legrosszabb az amerikai stratégiák közül, akik az elrettentés különböző eszközén és módszerén töprengenek, „elgondolva az elgondolhatatlant”, a totális nukleáris háború lehetőségeit, várható követ-

kezményeivel együtt. Ezek ellen emelte fel szavát A. Rapaport, a játékelmélet kiváló teoretikusa, „Strategy and Conscience”⁵² c. könyvével, amelyben éppen a játékelmélet egyes példáin keresztül mutatta ki az ún. stratégiák gondolkodásmódjának egyoldalúságait. „Az elméleteknek és a kísérleteknek a társadalomtudományos fejlődésében betöltött igazi viszonyára vonatkozó megjegyzései — írja e munkáról Karl W. Deutsch — megérdemlik, hogy klasszikussá váljanak.”⁵⁵ Különösen a „fogoly dilemmájának” nevezett játék változatait elemezte, de igen figyelmen méltóak azok a megállapításai, amelyekkel a stratégiák ún. megoldáskeresését, a lehetetlenek hajszolását bírálja. „A lehetlenségek ismerete nem korlátozódik a természettudományokra — mondja —, a matematika nagy ugrásait olyan felfedezések idézték elő, amelyek szerint bizonyos problémák megoldhatatlanok. Évszázados problémák megoldási eredményének megsemmisítésével a modern matematika nagy, pozitív szolgálatokat tett.”⁵⁴ A megismerhető, az elérhető határának megvonása a nemzetközi kapcsolatok tudományának is hasznosabb, több eredményt ígérő irányt adhat, épp úgy, mint ahogyan az aranyesinálás vagy a perpetuum mobile lehetlenségének bebizonyítása kedvező irányba befolyásolta a kémiai és a fizikai kutatásokat. Rapaport nem kevesebb élességgel bírálja a stratégiai gondolkodásmódot a kockán forgó emberi-erkölcsi értékek elhanyagolása, teljes mellőzése miatt. „A rosszat tovább súlyosbítja az erkölcsi megfontolások kizárása a játék tétjei közül — írja —, a játék elvesztésének jelentősége (vagy ugyanezen okból megnyerése) aligha érdekli őket jobban, mint amennyire ezek a dolgok a sakkjátékosokt érdeklik. Ahogyan az utóbbi játsza a partit és jól (kíméletlenül), mert sakkozó, ahogyan az üzletember nem feltétlenül azért versenyez, mert kapzsi, hanem azért, mert jó üzletember, úgy a stratégiák is végigjátszák hajmeresztő forgatókönyveiket, mert stratégiák.”⁵⁵

Mindez voltaképpen annak a szemléletnek következménye — tegyük mi hozzá —, mely a konfliktusokat *adottnak* veszi és nem vizsgálja a konfliktust előidéző okokat, melyek miatt a szembenálló felek a küzdelmet fegyverrel vagy fegyver alkalmazása nélkül folytatják. Az az irányzat, mely a nemzetközi konfliktusokat előidéző okokat figyelmen kívül hagyja, önmagát fosztja meg e kapcsolatok lényege megragadásának lehetőségétől. Olyan ez, mintha az orvostudomány nem tanulmányozná az emberi szervezet betegségének okait, hanem tevékenységét csupán a tünetek kezelésére korlátozná. A nemzetközi kapcsolatok mindig valamilyen célra irányulnak, bizonyos események, bizonyos eredmények előidézését vagy ezek elhárítását, be nem következését célozzák, a játéknak viszont a lényege éppen a szórakozás, az időtöltés — legfeljebb a fejtorna —, ha ezen túlmenő céljai vannak, mint pl. a nyereszkesedés, pénzszerzés, elvesztik játékjellegüket. Az okok figyelmen kívül hagyságára irányuló törekvés magyarázza — bizonyos határokon belül — a játékelmélet népszerűségét, a nemzetközi kapcsolatok amerikai kutatóinak körében, másrészt a játékelmélet népszerű-

⁵² DEUTSCH, K. W.: *Introduction to Rapaport's Strategy and Conscience*. I. m. XIII. old.

⁵⁴ RAPAPORT: *i. m.* 80. old.

⁵⁵ RAPAPORT: *i. m.* 199. old. „Szinte semmit sem tudunk — írja más helyen — az egyénileg, intézményesen vagy tömegekben megnyilvánuló emberi magatartás fontos aspektusairól. Ennyit a stratégiák is elismernek. E tudatlanság felismerésével kapcsolatos válaszaik azonban nem megfelelőek. Legtöbbjük számára ez a tudatlanság nem számít, miután sémáikban nincs olyan hely, ahol az emberi magatartásról szóló tudás segítséget nyújthatna. Amint mondtuk, szereplőik játékosok, nem emberek.” *i. m.* 69—170. old. Jellemző, hogy ezzel kapcsolatban a behavioralista tudományok „hézagáról” (the behavioral science gap) beszél.

sége az egyik oka annak, hogy ugyanezek a kutatók nem tudnak, nem akarnak figyelmet szentelni olyan tényezőik tanulmányozásának, amelyre a játékelmélet vajmi kevésbé alkalmas.

4. Minden út Rómába, a nemzetközi kapcsolatok amerikai vizsgálatait mind a játékelmélethez vezetnek, vagy — ami tulajdonképpen egyre megy — abból indulnak ki. Mi is hát voltaképpen az a játékelmélet, mely minduntalan felbukkan a nemzetközi kapcsolatokról szóló amerikai művek legtöbbszörében, terjedelmes fejezeteket foglalva le a maga számára. Bármilyen fenntartásaink legyenek is ennek az elméletnek a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatára való alkalmazásával szemben, nem kerülhetjük el, hogy néhány alapvető fogalmával és a leggyakrabban felhozott példákkal meg ne ismerkedjünk.

A játékokat három csoportba szokták osztani. Vannak ügyességi-, szerencse- és ún. stratégiai játékok. A konfliktusoknak ismét csak három típusát különböztetik meg: a harc, a játék és a vita típusait. A konfliktusok egy csoportja tehát az ún, stratégiai játékokra hasonlít, amelyekben minden egyes játékos megőrzi saját lépései, cselekvései feletti ésszerű ellenőrzést, ha azok kimenetele felett nem is, és a játékelmélet néhány modellje alkalmazható rájuk. „Számos szórakozásból ösztött játék — mint például a póker, a bridzs vagy a sakk, elvont és korlátozott mértékben hasonlít a való élet konfliktushelyzeteire, az üzleti versengésre, a politikára, diplomáciára és a háborúra.”⁵⁶

A játékok egy része a nulla összegű játék (zero-sum game) — ezeket nevezte Schelling tiszta konfliktushelyzeteknek. Ezekben a játékosok nyereségének, illetve veszteségének összege kiegyenlíti egymást, azaz nulla. A változó összegű vagy más néven vegyes motívumú játékok során viszont a játékosok nemcsak egymástól nyerhetnek, hanem együttesen, együttműködve is, egy kiegészítő vagy másodlagos játékosról, aki a játék bankárjának nevezhető.

A kölcsönös fenyegetés típusát az ún. csirke-játék fejezi ki, amelyet az Egyesült Államok nyugati partvidékének fiataljai játszottak bátorságuk bizonyítása végett. Ennek lényege az, hogy két autós nagy sebességgel vezet kocsiját egymással szembe az elhagyott országúton. Az, aki elsőnek rántja félre a kormányt a fenyegető összeütközés elől és tér le az út szélére, vesztett, mert gyávának, „csirkének” bizonyult, míg ellenfele, aki az út közepén maradt, győztesnek minősül. A játéknak négy fajta kimenetele lehetséges. Mindkettő letér (CC), mindkettő egymásnak rohan (DD), illetve A játékos letér és B száguld tovább (CD), vagy B száguld tovább (CD), vagy B játékos tér le és A száguld tovább győztesen (DC). A csirke-játék racionális megoldása mindkét játékos számára a C stratégia választása, mer a DD változat kimenetele sokkal súlyosabb (halál vagy legjobb esetben nyomorékká válás), mint a CD vagy DC változatban egyikük számára a remélhető előny (a banda tagjainak tisztelete, hősként való ünneplés) tehát — mondják a játékelmélet képviselői —, ha egy bizonyos nemzetközi konfrontáció ilyen csirke-játékhoz hasonlít, az államférfiaknak „lágý”, azaz békülékeny politikát kell folytatniuk „kemény” vonal követése helyett.

„A fogoly dilemmája” más típusba tartozik. Ennek alapja az a történet, miszerint két fogolyt, akiket egymástól elkülönítve, magánzárkában tartanak, ugyanannak a bűncselekménynek elkövetésével vádolnak. Azt, aki társát megelőzően vallomást tesz, szabadon engedik, sőt pénzjutalomban részesül, míg a

⁵⁶ DEUTSCH, K. W.: *The Analysis of International Relations*. Englewood Cliffs. New Jersey. Prentice-Hall, Inc. 1968. 114. old.

másikat felakasztják. Ha a másik vall előbb, az nyeri el szabadságát, meg a jutalmat és az elsőnek sorsa lesz kötél. Ha mindketten hallgatnak, szabadon bocsátják őket, de pénzjutalom nélkül, míg ha mindketten egyszerre vallanak, elkerülik az akasztófát, de tíz évi börtön vár rájuk.

Ismét két stratégia között nyílik választási lehetőség együttműködés (C) vagy árulás (D) között, ami négy lehetséges eredményhez vezethet. CC = mindkettő szabadlábra kerül, CD = az első felakasztják, a másik pénzzel a zsebében távozik, DC = az első kapja a jutalmat és a másodikat akasztják fel, és végül DD = mindkettő tíz évet tölt börtönben.

Ebben a játékban, jóllehet mindkét fogoly érdeke az együttműködés lenne, mégsem valószínű, hogy ezt a megoldást választják, mert a C stratégia követése a másik árulása esetén sokkal súlyosabb következménnyel jár, mint a kölcsönös árulás, a DD változat.

A fogoly dilemmájajáték egyetlen játszmányának nincs meggyőző racionális megoldása azon a kissé abszurd eredményen kívül, hogy mindketten tíz évre börtönbe zárják egymást. Más kép alakul ki azonban — ismét K. W. Deutsch szerint — megismételt többszöri játszma esetén. A. Rapaport és munkatársai a michigani egyetemen kísérletet végeztek, melynek során a játékosok folyamatosan a fogoly dilemmájának háromszáz játszmányát játszották le egymással. E kísérletek alapján a legsikeresebbnek az a stratégia-sor látszik, mely *a*) együttműködést kezdeményez, *b*) az együttműködésre irányuló lépéseknél marad mindaddig, amíg ezeket megfelelően viszonyozzák, *c*) késedelem nélkül megtorlásra folyamodik, mihelyt ismételt vagy gyakori árulással találkozódik, de *d*) időről időre megújítja együttműködési lépéseinek 2—3 sorozatát azért, hogy az ellenfelének lehetőséget adjon kölcsönös együttműködésre való áttérésre.

Deutsch megjegyzi, hogy ha a játékelmélet modelljeit közelebb akarják hozni a való élethez — az üzleti versenyhez, a politikához, a nemzetközi kapcsolatokhoz —, akkor ezeket életben maradási, túlélési játékokként (survival-games) kell felfogni. Úgyszintén meg kell javítani a játékelmélet modelljeit abban az értelemben — ami nem lesz könnyű —, hogy figyelembe veszik a gondolkodás és a döntéshozatal „költségeit”. A klasszikus Neumann—Morgenstern-féle játékelmélet ugyanis nem veszi figyelembe azokat a nehézségeket, amelyekkel minden egyes játékos találkozik a lehetséges kombinációk végig gondolása terén. A valóságban számos játéknál sincs így — pl. a sakkozók időzavara —, s a pókerjátékosnak sincs ideje arra, az emberi agy véges képességei folytán, hogy a játék összes lehetséges változatait kimerítse. Ez vonatkozik a politikára is, és számos más döntési helyzetre. Ily módon az abszolút legjobb stratégia keresése átváltozik a viszonylag legjobb stratégia megkeresésévé, amelyik az adott időtartamon belül a meglevő eszközök segítségével megtalálhatónak tekinthető.

Ez a néhány felvázolt példa természetesen távolról sem meríti ki a játékelmélet által kidolgozott modellek és az alkalmazható stratégiák lehetőségeit. Mindenestre tény, hogy minél bonyolultabb egy játék, annál nehezebb matematikailag az optimális megoldás megtalálása. Az is igaz, hogy minél közelebb akarják hozni a játék-elmélet modelljeit a való élethez — és a nemzetközi kapcsolatok valóságához —, szükségszerűen bonyolultabbá kell tenni azokat. A nemzetközi konfliktusokat, még akkor is, ha közvetlenül csak két államot érintenek, bajosan lehet két szembenálló fél játszmányává leegyszerűsíteni, hiszen állandóan számolni kell a kívülálló államok magatartásával, lehetséges beavatkozásukkal, mely nyomban megváltoztatná a játéknak nemcsak jellegét,

hanem szabályait is. A játékelmélet legbonyolultabb példái is rendkívül egyszerűek a valóságos nemzetközi konfliktushelyzetekhez képest.

Mindezek az ellenvetések nem újak, nem ismeretlenek. Kaplan a nemzetközi kapcsolatok új megközelítési módjairól összeállított kötetének függelékében megjegyzi, hogy a kötet „egyik tanulmányában sem alkalmazták közvetlenül a játék-elméletet, annak az egészséges meggondolásnak alapján, hogy a játék-elmélet meglevő formális modelljei sem alkalmazhatók közvetlenül a nemzetközi politika problémáira.” A játékelméletet a múltban főleg speciális katonai problémák megoldására használták fel, ott, ahol a mutatók mennyiségileg mérhetőek és viszonylag egyszerűek voltak, és amelyeknél politikai tényezők közvetlenül nem szerepeltek. Schelling szerint „nemzetközi stratégia területén a játékelmélet ígérete eddig teljesítetlen maradt. A játékelmélet rendkívüli segítséget nyújtott a problémák megfogalmazásához és a fogalmak tisztázásához, de a legnagyobb sikereit más területeken érte el.⁵⁸

Hoffmann kritikája nemcsak a játékelmélet eddigi alkalmazásával kapcsolatos kísérletek értékével, hanem ezen túlmenően alkalmazhatóságával szembeni kételyeket juttatja kifejezésre: „A játékelméletben — írta — azt vélelmezzük, hogy a játék szabályait nem vitatják, hogy az értékek eleve adottak és nem változnak, hogy minden releváns információ a játékosok rendelkezésére áll, hogy a konfliktusok során a költségek pontosan kiszámíthatók, s hogy a játékosok viselkedése ésszerű. Ezek a vélelmek helytállóak lehetnek egy nem forradalmi korszak korlátozott konfliktusára, de aligha alkalmazhatók egy forradalmi korszak háborújára, amelynek során kérdéssé teszik a világpolitika előző játékszabályait, vagy amikor éppenséggel új szabályok megalkotásáról van szó, felelősségrevonásról és tévedésről. Nem felelnek meg ezek a vélelmek a világpolitika azon aspektusainak sem, amelyeket egyszerűen nem lehet stratégiai játékokként elemezni. Ahhoz, hogy az elmélet hasznossá válhasson, értékelő elemeket kell beépíteni, mivel ezek döntő szerepet visznek.”⁵⁹

Mi az oka annak, hogy e nyomós ellenvetések dacára a játékelmélet mégis olyan szívósan befészkelte magát a nemzetközi kapcsolatok amerikai szakirodalmába? Ismét arra a konklúzióra kell jutnunk, hogy a játék-elméletnek igenis van egy nagyon is szűk, korlátozott alkalmazási területe, amennyiben az ún. stratégiai játékok szabályainak ismerete, logikai sémáinak alkalmazása lehetőséget ad bizonyos helyzetek pontosabb elemzésére, megkönnyíti bizonyos alternatívák mérlegelését, bizonyos lépések megtételének valószínűségét stb. Általánosítása az, ami veszélyekkel jár, és pedig elsősorban az a törekvés, hogy a nemzetközi kapcsolatok összességét, a nemzetközi politika fő problémáit a játék-elmélet fogalmain keresztül és annak szemzőgéből vizsgálja.

G. Geraszimov szovjet tudós egyik tanulmányában a játékelmélet alkalmazásával kapcsolatos különböző politikai törekvéseket vizsgálta. Kimutatta a játék-elmélet néhány szószólója megnyilatkozásainak politikai törekvéseit az atomháború teoretikusaitól — mint pl. Edward Teller, Hermann Kahn stb. — a józan, sőt intő hangokig — mint pl. A. Rapaport megjegyzései — megállapította, hogy „a kiindulási premisszák, a célok és eszmék megformulázása a játékelméleten kívül történik. Ha lényegükben hamisak, ha egy történetileg túlélt osztály érdekeit tükrözik, akkor hamisak a segítségével nyert követke-

⁵⁸ SCHELLING: *i. m.* 83. old.

⁵⁹ HOFFMANN, St.: *Contemporary Theory in International Relations*. Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall. Inc. 1960. 46. old.

tetések is. Helyes premisszák, történetileg haladó célok és eszmék viszont elsőrangú kiinduló anyagul szolgálhatnak a játékelméleti elemzéshez . . .”⁶⁰

5. A nemzetközi kapcsolatok amerikai specialistái közül sokan foglalkoztak és foglalkoznak — így pl. H. Guetzkow, Chadwick F. Alger, R. A. Brody, R. C. Noel és mások — ún. *szimulációs kísérletekkel*, vagyis olyan játékok megtervezésével és lebonyolításával, amelynek során a szereplőket valóságos, belső és nemzetközi problémákhoz hasonló szituációkba helyezték, meghatározott döntési jogkörrel, bizonyos lépések megtételének vagy meg nem tételének lehetőségével és a játékosok által folytatott „politika” eredményességét számszerűen is mérni próbálták. Snyder egyik tanulmányában a szimuláció három irányzatát különböztette meg, éspedig a következőket:

1. emberek felhasználása quasi laboratóriumi feltételek között, komplex szervezetek, rendszerek és társadalmi folyamatok megisméltése végett;
2. emberek felhasználása nem laboratóriumi, de elképzelt „természetes” környezetben a fenti célok érdekében;
3. gépek felhasználása szellemi és társadalmi folyamatok, valamint társadalmi rendszerek kísérleti szimulálása végett.

Hogy az oktatásban, a kiképzésben az ilyen jellegű szimulációs játékok igen hasznos szerepet töltenek be, az aligha vitatható és ezért nem is szorul bővebb bizonyításra. Ami az amerikai kísérletekben új, az, hogy nem csak az oktatás, hanem a kutatás céljait is szolgálják. Egy erről szóló kötet, a „Simulation in International Relations”, „fejlesztés a kutatás és az oktatás számára” alcímet viseli. Miután maguk a tényleges nemzetközi kapcsolatok aligha vethetők alá megismélt és ellenőrzött kísérleteknek, egyes kutatók a nemzetközi kapcsolatok szimulálása útján próbáltak és próbálnak anyagot gyűjteni elméleti megállapítások számára. Igaz, a szimulációs kísérletek szervezői óvatosan fogalmaznak, amikor ezek tudományos jelentőségéről szólnak. „A társadalomtudományok fejlődésének jelenlegi fokán és különösen a nemzetközi kapcsolatokat elemző szimulációs technika fejlődésének mai szintjén a legtöbb kísérlet a tudományépítés felfedező (discovery) szakaszába és nem a bizonyító (verification) fázisába tartozik” — mondja Snyder, míg Noel szerint, meggyőződése, „hogy a szimuláció lényegében elméletalkotásra irányuló kísérlet a kutatásban és az oktatásban való felhasználás végett” — és megjegyzi, hogy a legfontosabb következtetés, amelyre az 1957—58 során végzett korai szimulációs kísérletek eredményeként jutottak, az volt, „hogy a szimuláció miniatűr világa nem különbözött olyan mértékben az igazi világtól, hogy a további kísérletektől visszaretentsen.”⁶¹ Vagyis a szimulációs kísérletek olyan eredményeket, adatokat produkálhatnak, amelyeket igenis fel lehet használni nemzetközi kapcsolatok elméletére vonatkozó tételek megfogalmazásánál, amelyek tehát alkalmasak lehetnek bizonyos hipotézisek igazolására.

Robert C. Noel részletesen leír egy öt nemzeti egységet felölelő szimulációs játékot. Az egységek három vagy több részvevőből állottak az ún. központi döntéshozóból, egy vagy két külső döntéshozóból és egy további személyből, aki központi döntéshozó szerepére aspirál és adott esetben annak helyébe léphet. A központi döntéshozó működésének tartama ugyanis ténylegesen nem létező „megerősítő” (validator) megalapozásától függ, nevezetesen attól, hogy

⁶⁰ GERASZIMOV, G.: *A játék-elmélet és a nemzetközi kapcsolatok*. Mirovaja ekonomika i mezdunarodnoje otnosenija. 1966. No. 7. 107—108. old.

⁶¹ GUETZKOW, H. and others: *Simulation in International Relations: Developments for Research and Teaching*. Englewood Cliffs. N. J. Prentice-Hall, Inc. 1963. 70 old.

mennyiben elégti ki a fogyasztás szintjével és az állam biztonságával kapcsolatos követelményeket. A megelégedettség szintjét és a döntési szabadság mértékét egytől tízig terjedő pontokban fejezték ki, a kritikus pont elérése esetén hatalomváltásra került sor. Az említett játékos-egységek gazdasági képességekkel rendelkeztek, ezek egy részét katonai célokra fordították, kereskedelmi és gazdasági szerződéseket kötöttek, szövetségre léphettek egymással, hadat üzenhettek és hadat viselhettek. A játékosokhoz érkező információkat és lépéseiket egyaránt jegyezték, ezek gazdasági, politikai kihatásaival együtt. A sémát és a játék szabályait az első kísérletek alapján tovább finomították, hogy jobban hasonlítsanak a való élet jelenségeihez.

A különböző kísérletek lefolyását és eredményeit talán nem szükséges részleteznünk. A szerzők is hangsúlyozzák ezek tudományelőtti (prescientific) jellegét. „A szimuláció struktúrája — írja Robert C. Noel — most már megfelelőnek tűnt a nemzetközi kapcsolatok oktatásában való felhasználására, valamint a kísérleti kutatásban való rendszeres alkalmazásra. A szimuláció elméleti struktúrája viszont kissé szigorúan került meghatározásra.”⁶²

Az elméleti struktúra magyarázatához annyit mindenesetre hozzá kell tennünk, hogy a szimuláció alapjait bizonyos lényegi változók (core variables) és az ezekhez kapcsolódó programozott vélelmek alkották. Az így posztulált feltételek alapján kibontakozó tevékenységgel kapcsolatban különböző — nem programozott — hipotéziseket állítottak fel. „A lényegi változók és a beprogramozott vélelmek szabad változókat hoztak létre, amelyekről viszont feltételezhettük, hogy a szimuláció alapvető struktúrájához kapcsolódnak.”⁶³ Pl. alapvető változó a tisztségviselés, míg programozott vélelem a megerősítő megelégedettségének viszonya a tisztségviseléshez. A tisztségviselés folytatásának valószínűsége attól függ, hogy a „nemzet” döntéshozói milyen mértékben elégti ki a megerősítőket és pedig a következő képlet szerint:

$pOH = a(b - DL)VS_m + c(DL - d)$, amelyben pOH a tisztségviselés folytatásának valószínűsége, a DL a döntési szabadság, a VS_m a megerősítő megelégedettsége, míg a konstansoknak a számítás egyszerűsége kedvéért az alábbi értékeket adták: $a = .01$, $b = 11$, $c = .1$ és $d = 1$.

Ez természetesen csak egy a sok programozott vélelem közül, míg a nem programozott hipotézisek sorából — megint csupán példaszerűen — megemlítjük a következőt: „Minél hosszabb ideig maradnak a döntéshozók tisztségükben, annál nagyobb a hasonló döntések meghozatalának tendenciája” stb.

Ahhoz, hogy a szimulációs kísérletekről határozottabb véleményt alakíthassunk ki, a szerzők által közölnél jóval több információra, adatra és nem utolsósorban, a kísérletek közvetlen megfigyelésére, követésére lenne szükség. Voltaképpen azonban nem maguk a kísérletek érdekesek elsősorban számunkra, hanem az a szemlélet, az a feltevés, amely ezektől a kísérletektől tudományosan értékelhető adatokat vár — hipotézisek megerősítését vagy elvetését —, és ezeket a nemzetközi kapcsolatok tudományának minősíti, vagy legalábbis annak minősítene a kísérletek későbbi, fejlettebb fokán. Lehetséges, hogy idővel a szimulációs kísérleteknek nemesak speciális rendszere, hanem külön tudománya is kialakul majd, ez azonban aligha lesz része a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájának.

⁶² GUETZKOW stb.: *i. m.* 102. old.

⁶³ GUETZKOW stb.: *i. m.* 106. old.

A tudományos kutatás módszereit a megismerni kívánt jelenség sajátosságai határozzák meg. A természettudósok hipotéziseiket általában különböző kísérletek sorozatával igazolták és ezek eredményeinek összegezése alapján állították fel — és állítják fel — tételeiket. A társadalomra vonatkozó ismeretek vonalán ilyen kísérletekre csak korlátozott mértékben nyílik lehetőség, ezen az alapon azonban a társadalomtudományok tudomány-voltát, az általuk összegyűjtött és rendszerbe foglalt ismeretanyag igazságát tagadni vagy kétségbe vonni aligha lehet. A *nemzetközi kapcsolatok elsősorban államközi kapcsolatok*, vagyis sajátos társadalmi szervezetek, alakulatok között létrejött kapcsolatok, amelyek keletkezése, változása, megszűnése az emberi társadalom egészének fejlődésébe ágyazódik —. Következésképpen törvényszerűségeik megállapításánál nem nélkülözhetjük a társadalom általános mozgástörvényeinek ismeretét. A természettudományos analógiák ezekhez csak igen távoli és elvont hasonlatokat nyújthatnak.

Mi a célja voltaképpen az államközi kapcsolatok vizsgálatának? Az előbb már önkéntelenül válaszoltunk erre a kérdésre. Az államok, a politikusok, sőt egyes tudományos körök célkitűzései természetesen igen különbözők lehetnek és a tudományos eredmények a legkülönbözőbb célokra használhatók fel, az államközi kapcsolatok tudományának azonban — ha valóban tudománnyá akar válni — a feladata nem lehet más, mint az *államközi kapcsolatok keletkezésében, változásában és megszűntetésében mutatkozó szabályszerűségek*, „törvények” *felderítése*. Amerikai szerzők részéről hallhattunk már olyan megjegyzést, miszerint a nemzetközi kapcsolatok tudománya voltaképpen alkalmazott tudomány — a külpolitikai cselekvés vezérfonala. (Valószínűleg ez magyarázza meg a játékelmélet rendkívüli népszerűségét az amerikai specialisták körében, melyek adott konfliktushelyzetben a viszonylag legjobb, a „nyerést” biztosító stratégia megkeresését szolgálja.) Mielőtt azonban alkalmazott tudományról beszélhetnénk, előbb magát az alaptudományt kell megteremteni, annak ismeretanyagát kell összegyűjteni és rendszerbe foglalni, hogy az általa feltárt törvényszerűségek a gyakorlatban alkalmazhatók legyenek. Ellenkező esetben könnyen úgy járhatunk, mint a középkori alkimisták — sokat emlegetett példa ez a nemzetközi kapcsolatok irodalmában! —, akik az anyag ismerete nélkül vállalkoztak az anyag átalakítására.

A nemzetközi kapcsolatok tanulmányozását természetesen különböző oldalakról lehet megközelíteni, de a kutatás tárgya szükségszerűen a nemzetközi kapcsolatok bonyolult szövevénye által kialakított nemzetközi rendszer. Nem rendelkezünk egyidejűleg fennálló, egymástól elkülöníthető nemzetközi rendszerek sorozatával, amelyeket ésszerűen összehasonlíthatnánk, még kevésbé kísérletezhetünk velük, hogy a kísérletsorozatok eredményeiből igazolt — és megisméltésük esetén újra meg újra igazolható — megállapításokat kapjunk. Nem az egyes gázmolekulák útjára vagyunk kíváncsiak —, hogy Kaplan fentebb idézett megjegyzéséhez kapcsolódjunk —, hanem a gázok viselkedésére meghatározott körülmények között. A gázmolekuláknak nincsen történetük, a *nemzetközi rendszernek viszont mindenekelőtt és elsősorban története van. Tudományos megállapításokra főleg ez ad lehetőséget*. Az államok nemzetközi kapcsolatait minőségileg mások, mint a Schelling példái között említett gengszterbandák egymásközti kapcsolatait — már csak azért is, mert más társadalmi erők hívják életre az államokat és mások a bűnözést — nem is beszélve a nemzetközi rend-

szer és az élőlények organizmusa közötti alapvető különbségekről. Az utóbbiakal kapcsolatban megfigyelt szabályszerűségének érvényességének bizonyos formális hasonlóságuk alapján a nemzetközi kapcsolatokra való kiterjesztése tehát — ha nem is teljesen kizárt — mindenesetre erősen kétséges, kísérletileg pedig nem igazolható. Az ún. szimulációs játékok az oktatásban, a szakképzésben hasznos eredményekkel járhatnak, de végzetes tévedés lenne e játékokat a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó elméleti tételek bizonyításának vagy cáfolatának tekinteni.

A behavioralista iskolázottságú amerikai szakemberek jelentős része nem is titkolt megvetéssel tekint az okozati összefüggések megállapítására törekvő, túlhaladottnak tekintett szemléletre és előszeretettel alkalmaz valószínűségi modelleket a feltárt összefüggések kifejezésére. Számszerű, mennyiségi összefüggések megállapítása — mint láttuk — az amerikai specialisták egyik legáltalánosabb, legjellemzőbb törekvése. Ilyenekre azonban a nemzetközi kapcsolatok terén — legalábbis ami a legfontosabb jelenségeket illeti, — jóval kevesebb lehetőség nyílik, mint a társadalmi élet más területein. Az államok által alkotott nemzetközi rendszer viszonylag kevés egységből áll. Mindent összevéve legfeljebb 140—150 államalakulatról beszélhetünk, amelyek területi kiterjedés, lélekszám, gazdasági és katonai erők szempontjából rendkívül különbözőek — több százszoros, sőt több ezerszeres nagyságrendű eltéréseket találunk közöttük — nem is beszélve társadalmi és gazdasági rendjükben, valamint politikai és jogi felépítményükben mutatkozó különbségekről. Az államközi kapcsolatok éppen ezért nem produkálják a társadalmi viszonyoknak, életjelenségeknek azt a nagyszámú, viszonylag homogén tömegét, mely a statisztikai felméréseknek olyan gazdag kincsesára. A születések, halálozások, házasságkötések és válások, vagy akár az öngyilkosságok száma is szinte kívánczik a számszerű összehasonlításra, a nemzetközi életben azonban egészen más a helyzet. Háború volt a II. világháború és háborúnak kell minősíteni egy kis oázis birtokáért folytatott fegyveres csetepatét is, de e kettőt háború címen összefoglalni, a nemzetközi életben azonos jelenségnek tekinteni, alapvető tévedés lenne. Nem hisszük, hogy bármiféle tudományos megállapításra adna lehetőséget egy adott állam által adott időszakon belül háborúban töltött évek száma.

Mindez — és természetesen még több más szempont is — arra int, hogy legyünk felettebb óvatosak más jelenségekkel kapcsolatban felállított tételek átvételével, más területek vizsgálatára kidolgozott módszerek elsietett alkalmazásával szemben. A nemzetközi kapcsolatok tudománya megteremtésének előfeltétele, hogy mindenekelőtt az államok közötti kapcsolatokat helyezzük az érdeklődés középpontjába és ne általában a rendszereket, a döntéshozatalt, a konfliktust vagy az egyensúlyt. Az államok kapcsolatait együttműködés és ellentét jellemzi, s a különböző emberi közösségek, államok közös vagy ellentétes érdekei dominálják, amelyek természetesen történetileg változóak. A nemzetközi kapcsolatok vizsgálata egy pillanatig sem nélkülözheti a történetírás eredményeit, elsősorban azokra kell támaszkodnia, hiszen feladata — mint mondtuk — a nemzetközi kapcsolatok által létrehozott rendszer (vagy rendszerek) mozgástörvényeinek felderítése. Ebben az összefüggésben a nemzetközi konfliktus — Schelling megállapításaival ellentétben — nem vehető adottnak, hanem az őket létrehozó, előidéző okokat kell feltárni és elemezni, megkülönböztetve az alapvető ellentéteket a másod- vagy harmadlagos ellentétektől, a változást, a fejlődést meghatározó tényezők szerepét a mellékes mozzanatoktól. A nemzetközi kapcsolatok tudománya ugyanakkor a történeti eseményeket

nem a maguk egyediségében és egyszeri voltában vizsgálja, hanem a különösben, az esetiben, az általános meghatározására kell, hogy törekedjen. Ezen az úton juthat el a mai problémák megértéséhez, sőt — legalábbis nagy vonásokban — a fejlődés várható irányainak felismerését is elősegítheti. Ezeknek a feladatoknak a megoldása érdekében kell kialakítania a maga fogalmi rendszerét, általános elméletét és módszertanát. *Csak ezek tisztázása után dönthető el, mi és mennyiben vehető kölcsön más tudományágak rendszerétől, elsősorban a társadalomtudományokétól, de — és miért ne? — akár a matematikától is.*

A nemzetközi kapcsolatok mai amerikai szakirodalmának gazdag anyagában éppen a minket elsősorban érdeklő tényleges államközi kapcsolatokat, illetve az ezekre vonatkozó megállapításokat találjuk meg a legnehezebben. Újra meg újra hasztalan keressük az államok közötti együttműködést és ellentéteket meghatározó erőket, az ellentétek okait, hogy helyettük elvont, stabil vagy kevésbé stabil rendszerekre bukkanjunk. Két ugyancsak elvont játékos választhat két (vagy több) stratégia között, tekintet nélkül arra, hogy vajon a játékosok szerepe és a játék szabályai tükrözik-e egyáltalán a valóságos nemzetközi helyzeteket vagy pedig csupán a helyzetek egy-két — önkényesen kiragadott — mozzanatára épülnek. Nem vonhatjuk kétségbe bizonyos részlet-eredmények elérését, de részletek sokasága nem áll össze értelmes, átfogó magyarázatot adó egésszé, szilárd épületté, ha éppen a legfontosabb problémák megoldása hiányzik. A formális hasonlóságok kiindulópontként való elfogadása és a természettudományban alkalmazott módszerek erőltetése következtében az elért eredmények semmiesetre sem állnak arányban a nemzetközi kapcsolatok kutatására fordított idő és energia mennyiségével.

Bizonyára nem érdektelen, ha saját észrevételeink után néhány bíráló jellegű amerikai megjegyzés is idézünk. Wohlstetter szerint „a nemzetközi kapcsolatok behavioralista irodalmának olvasása kissé olyan, mint egy soha véget nem érő nyitány követése.”⁶⁴ Azok, akik az Egyesült Nemzetek Szervezetéről szóló behavioralista tanulmányok átfogó értékelésére vállalkoztak, kénytelenek voltak megállapítani, hogy e tanulmányok nem sokkal járultak hozzá a nemzetközi szervezetek átfogó elméletének kialakításához. „A behavioralista megközelítési mód, legalábbis az Egyesült Nemzetek vizsgálatában, nem jelentett biztosítékot a közönségséggel, a lapossággal vagy a zavarossággal szemben” — állapítják meg majd így folytatják: „A behavioralista kutatás a legkiábrándítóbb eredménnyel éppen központi törekvésre, nevezetesen az elméletalkotás területén járt. A nagy elméletek heurisztikus természetűeknek mutatkoznak, elváltak lényeges adatalapjaiktól, a legjobban alátámasztott tételeknek volt a legkisebb elméleti jelentőségük. Célkitűzései és igényei ellenére ez a megközelítési mód mindmáig nem alkotta meg a magyarázó jellegű tételek összefüggő rendszerét, hogy rendet vagy tudományos egzakttságot vigyen a nemzetközi szervezetek vagy bármely lényeges részletük vizsgálatába . . . sőt a szakirodalomban vajmi kevés jele van annak, hogy a közeljövőben bármiféle összefüggő elméleti rendszer emelkedne ki.”⁶⁵

Mindaz a nemzetközi szervezetek kutatására vonatkozik, de véleményem szerint minden további nélkül általánosítható és a nemzetközi kapcsolatok behavioralista vizsgálata egészének kritikájaként is megállja a helyét, sőt a társadalom-

⁶⁴ WOHLSTETTER: *i. m.* 19—20. old.

⁶⁵ RIGGS: *i. m.* 230. old.

tudományok széles skáláján alkalmazott behaviorista kutatásokra is. „... azoknak a tanulmányoknak eredményei, amelyeket példás módszerességgel folytattak, néha triviálisak, hipotéziseik néha nagyon is banálisak, mindez valóban igaz és szigorú kritikában részesítendő — mondja J. Chapsal, majd így folytatja: „... ugyanígy igaz azonban az is, hogy fogyatékoságai és túlzásai ellenére a behaviorista tanulmányok gazdagították a politikai tudományok anyagát, és hozzájárulásuk jelentősége egyre növekszik abban a mértékben ahogyan a behavioralisták felfedezik a történelmi összehasonlítások értékeit az állami korlátok túllépésének szükségességét és a politikai gondolkodók által felvetett problémák fontosságát.”⁶⁶ vagyis — tegyük még hozzá — amilyen mértékben kiküszöbölik a behaviorista kutatások egyoldalúságait és amilyen mértékben sikerül a „hagyományos” irányzatok, a politikai tudományok több évszázados eredményeinek és módszereinek integrálása saját megállapításaikkal.

Lényegében hasonló következtetésre jutnak a nemzetközi szervezetek behaviorista kutatásaival foglalkozó és fentebb már idézett szerzők is amikor ki mondják: „A politikai gondolkodás és kutatás századainak és saját józan eszünknek ítélete az is hogy a politikai magatartás bizonyos formái egyediek előre nem láthatók és egyszerűek.”⁶⁷ Ebből pedig azt a következtetést szűrjük le hogy a behaviorista szemlélet aligha tarthat igényt a kizárólagos érvényesülésre. A további tudományos fejlődés folyamán bizonyára találkozik majd a hagyományos irányzattal és a kettő összeolvadása következtében nem lesz szükség éles megkülönböztetésükre.

Nemrégiben D. Easton már a behavioralizmust követő új irányzat jelentkezéséről írt: „Új forradalom készül az amerikai politikai tudományban. Az utolsó forradalom — a behaviorizmus — még be sem fejeződött, amikor utolérte korunk növekvő társadalmi és politikai válsága ... Az új és legfrissebb kihívás a kialakuló behaviorista ortodoxia ellen irányul. Ezt a kihívást nevezem postbehavioralista forradalomnak. Ennek a forradalomnak csatakiáltása: *relevancia* és *cselekvés* ... Lényege a politika kutatásával és oktatásával szembeni nagyfokú elégedetlenség, különösen azzal a móddal, hogy a politika vizsgálatát a természettudományok módszertana szerinti szigorúbb tudományos diszciplínává akarja változtatni. Jóllehet a postbehavioralista forradalom a behavioralizmusra való többi visszahatás összes tüneteivel rendelkezik, valójában mégis más. Eddig a tudományos módszerek befogadásával szembeni ellenállás a múltbetelemtetés formájában jelentkezett, mint a klasszikus politikai tudományra a természetjogra vagy a hagyományos kutatás lazábban felfogott módszertelenségére való hivatkozás ... A postbehavioralista forradalom viszont a jövőbe tekint.”⁶⁸

Az új irányzat mindenekelőtt szembenáll a behaviorizmus módszertani ridegységével. Inkább pontatlan akar lenni, mint semmitmondó, s a lényeg megragadásának lehetőségét nem akarja feláldozni semmiféle módszertani tisztaság kedvéért. Ezen túlmenően — és ez is érdekes — élesen szemben áll a behaviorista kutatásokból kisugárzó konzervatív szellemmel.

A magam részéről azt hiszem, óvatosan kell bánnunk a „forradalom” kifejezéssel, még ha azt kizárólag tudományos vonatkozásban használjuk is.

⁶⁶ CHAPSAL, J.: *i. m.* VI. old.

⁶⁷ RIGGS: *i. m.* 232. old.

⁶⁸ EASTON D.: *The New Revolution in Political Science*. The American Political Science Review. Vol: LXIII. No. 4. 1969. dec. 1051. és köv. old.

Egyáltalán nem vagyok meggyőződve arról, hogy a behavioralizmus valamiféle forradalomnak lenne tekinthető a politikai tudományok területén, még kevésbé arról, hogy a vele szemben jellentkező — számos vonatkozásban egészségesnek látszó — visszahatás megérdemli majd a forradalom nevet. Ha a nagy szavakat valódi jelentőségükre szállítjuk le, mindenesetre kitűnik belőlük, — akáresak már előzőleg mondottakból is — hogy a behavioralizmus eddigi tudományos eredményei általában és különösen nemzetközi kapcsolatok területén aligha állanak arányban a rájuk fordított energiával. A mérsékelt eredmények láttán bekövetkező kiábrándulás kétségbe vonja az eddig követett módszerek helyességét, a növekvő társadalmi és politikai problémák pedig új utak keresésére ösztönzik a tudományág képviselőit. Nincs elegendő adatunk azonban ahhoz, hogy a behavioralizmus végleges háttérbe szorulásáról beszéljünk, hiszen sokkal elterjedtebb annál, és sokkal mélyebb gyökereket vert az amerikai gondolkodásmód talajában, sem hogy egyik napról a másikra átadhatná helyét egy újabb irányzatnak, melyről eddigi ismereteink alapján amúgysem formálhatunk még véleményt.

Talán felesleges hangsúlyozni, hogy a fenti áttekintés távolról sem teljes, hanem nagyon is hézagos, sőt itt-ott — a szerző szándéka ellenére — egyoldalú is. A nemzetközi kapcsolatok amerikai irodalma hovatovább áttekinthetetlen méretekre nőtt. Nem számolhattam be minden fontos irányzatról és valószínű, hogy a kiragadott személyek és művek jelentősége nem egyenlő súlyú, hogy nem mindig a legjellemzőbb vagy a leghatásosabb képviselőket mutattam be a nagyszámú szerző közül. Valószínű, hogy különösen, amikor a matematikai modellek vagy módszerek mikénti alkalmazásáról volt szó, nem mindig sikerült megfelelő pontossággal ismertetnem az egyes szerzők gondolatmenetét. A szóban forgó problémakör már túlnőtt azon a fokon, másrészt pedig túlságosan rendezetlen és szerteágazó ahhoz, hogy egyetlen egyénnek biztos áttekintése legyen róla, nem is szólva azokról a nehézségekről, amelyekkel a miénkétől annyira eltérő gondolkodási és szemléleti módtól áthatott tanulmányok mondanivalójának összegezése és hű reprodukálása jár. Néhány fontos munkát nem sikerült beszereznem és szerzőjük gondolatainak bemutatását más műveik, esetleg rövidebb tanulmányaik segítségével, ezek alapján kellett vázolni. A nemzetközi kapcsolatok elmélete az Egyesült Államokban is csupán születőben levő tudományág, amelynek határai még távolról sem rajzolódttak ki, problematikájának a rendszere még nem szilárdult meg és sajátos kutatási módszerei sem tekinthetők tisztázottaknak. Az, aki ismertetésükre vállalkozik, nem egy esetben csupán jószerencsében bízhat, hogy sikerül elkerülnie a mellékes kérdések útvesztőjében való eltévedést, vagy az idegen szaknyelv zsargonjának félreértését.

A nyilvánvaló nehézségek ellenére mégis szemben kell néznünk ezzel a feladattal. A nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó különböző amerikai elméletek megállapításai, megközelítési módjai nem pusztán akadémikus jellegűek, hiszen különböző csatornákon keresztül befolyásolják az amerikai közvélemény gondolkodásmódját, sőt a vezető körök, a külpolitikai döntések meghozatalában résztvevők szemléletét is.

Összefoglalásként a következőket állapíthatjuk meg: a nemzetközi kapcsolatok kérdéseivel foglalkozó mai amerikai irányzatok legfőbb fogyatékoságát, legfőbb gyengeségét abban kell látnunk, hogy vizsgálódásaikat nem összpontosítják kellőképpen arra a matériára, amely tanulmányaik tulajdonképpen tárgya kell, hogy legyen, nevezetesen az államok egymás közti kapcsolataira,

illette az államoknak arra a rendszerére, amelyeket ezek a kapcsolatok össze-
füznek. Nem az államközi kapcsolatok sajátosságaiból indulnak ki, hanem más
területeken megfigyelt, egészen más természetű és jellegű jelenségek és maga-
tartástípusok hasonló jegyeiből próbálnak általános következtetéseket levonni
formális hasonlóságuk alapján. Ezek a formális hasonlóságok azonban nem
hogy közelebb vinnének, hanem éppen ellenkezőleg, eltávolítanak az államközi
kapcsolatok lényegének megismerésétől.

A másik súlyos hiba — mely voltaképpen ennek a formális szemléletnek a
következménye — a mennyiségi összefüggések megállapítására és kimunkálására
való törekvés, az absztrakt matematikai formulák és modellek hajszolása.
Bármilyen leleményességgel párosuljon ez a törekvés, és bármilyen bonyolult
összefüggések kifejezésére is legyen alkalmas korunk matematikája, a nemzetközi
kapcsolatokat a bennük rejlő értékelemek miatt sohasem lehet adekvát módon
lefordítani a matematika nyelvére és computerek által való feldolgozásra alkal-
massá tenni.

A szocialista országokban — különösen a Szovjetunióban — igen sokan vizs-
gálják, elemzik és bírálják az amerikai tudományos kísérleteket. A szovjet tudó-
sok ismételten rámutattak a mögöttük rejlő — nemegyszer vesélyes — poli-
tikai törekvésekre, formalizmusokból, osztályszemléletükből eredő fogyatékos-
ságaikra, de ugyanakkor azokra a részleteredményekre is, amelyek hozzájárul-
hatnak a nemzetközi kapcsolatok bizonyos törvényszerűségeinek jobb megérté-
séhez és amelyeket a nemzetközi kapcsolatok szociológiájának szocialista mű-
velői is felhasználhatnak munkájuk során. Ezt a feladatot mi magyarok sem
hanyagolhatjuk el, ebben nekünk is részt kell vennünk. Meggyőződésem szerint
a nemzetközi kapcsolatok szociológiájának kimunkálása megkönnyíti a nemzet-
közi jog sajátos problémáinak kifejtését és azok jobb megértését is.

A szocialista kutatóknak a nemzetközi kapcsolatok vizsgálódásával kapcsolo-
latos eredményei, a vizsgálatok ennek során követett szempontjai és az alkalma-
zott módszerek — úgy gondolom — joggal tarthatnak számot a magyar jogá-
szok érdeklődésére. Ezért a közeljövőben kísérletet teszünk ennek összegezésére
és bemutatására.

L'EXAMEN DES RELATIONS INTERNATIONALES AUX ÉTATS-UNIS

Par

Géza Herczegh

Résumé

Aux Etats-Unis l'intérêt porté à l'analyse scientifique des relations internationales a pris
un essor puissant après la deuxième guerre mondiale. Les analyses en question sont caractéri-
sées en général par une approche behavioriste, s'étant dégagée sous l'influence des sciences natu-
relles, dont elles veulent appliquer les méthodes aussi sur le terrain des sciences sociales. Ce
n'est pas l'analyse du développement des institutions que ces recherches considèrent comme leur
tâche primaire; elles font usage avec prédilection des méthodes quantitatives et statistiques;
elles s'efforcent d'établir non pas les rapports de cause à effet, mais les probabilités. Lors de
l'examen des relations internationales cette manière de les approcher établit ses théories sur la
base d'une ressemblance formelle avec les automatiques plus compliquées, ainsi qu'avec les
systèmes se présentant sur les autres terrains de la vie sociale. Elles étudient en général le méca-
nisme de la décision ou bien le conflit ou l'intégration comme telle, sous égard au fait qu'il peut

s'agir de phénomènes qui sont différents quant à leur essence et leur nature. On n'examine pas les causes et les origines des conflits, mais, en les considérant comme données, on cherche la stratégie qui assure le gain. C'est ce qui explique l'énorme popularité de la théorie du jeu parmi les spécialistes américains des relations internationales, bien que plusieurs entre eux reconnaissent que les modèles formels de cette théorie ne peuvent pas être appliqués directement aux situations réelles de la vie internationale. On s'efforce de franchir les obstacles qui s'opposent à des expérimentations sur le plan international, par des jeux dits simulés, qu'on considère comme promettants non seulement au point de vue de l'enseignement mais aussi celle de l'établissement de théories.

L'analyse socialiste des relations internationales repose sur la théorie du marxisme-léninisme, à laquelle le mode dont on s'approche du problème aux Etats-Unis ainsi que la conception échauffant sur des similitudes formelles sont complètement étrangers, pour ne pas parler des considérations de classes et des mobiles politiques des recherches en question. La critique faite aux recherches en Amérique peut cependant montrer dans quelle étendue et dans quels cadres certaines méthodes de recherche peuvent être utilisées pour enrichir les méthodes de la sociologie marxiste des relations internationales.

ИССЛЕДОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОЕДИНЕННЫХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

Г. Херцег

Резюме

В США после второй мировой войны сильно возрос интерес к научным исследованиям международных отношений. Характерным методом этих исследований является вообще бихевиористский подход, который по существу развертывался под влиянием естественных наук и который желает применять их методы и в области общественных наук. Бихевиоризм считает своей первоочередной задачей не исследование развития институтов, а анализ поведения, проявленных в отдельных ситуациях, предпочитает количественные, статистические методы, стремится к установлению не каузальных взаимозависимостей, а вероятностей. Этот подход в ходе исследований международных отношений строит свои теории на основе внешнего, формального сходства систем, обнаруживающихся в сложных автоматиках, в биологии или в других областях общественной жизни, и вообще изучает механизм принятия решения, конфликт, интеграцию как таковые, несмотря на то, что речь идет ли о различных явлениях по своей сущности, по своему характеру. Исследуются не причины, происхождение конфликтов, а считая конфликт имеющимся, ищут применимого, обеспечивающего выгодного выхода из него стратегию. Это и объясняет чрезвычайную популярность «теории игры» среди американских специалистов международных отношений, хотя многими признается, что имеющиеся, формальные модели этой теории неприменимы непосредственно в действительных условиях международной жизни. Препятствия попыткам в международных масштабах стараются преодолеть т. н. симуляционными играми, которые считаются многообещающими не только с точки зрения преподавания, но и с точки зрения создания теорий.

Социалистическое исследование международных отношений строится на основе теории марксизма—ленинизма, которому чужд подход, концепция, строящаяся на формальных сходствах, американских направлений, не говоря уже о классовых аспектах и политических мотивов этих исследований. Однако, критика американских исследований может показать, что отдельные методы исследований в каком кругу и в каких рамках могут быть использованы для обогащения методов марксистской социологии международных отношений.